

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Директорат дошкільної та інклюзивної освіти

пр-кт Берестейський, 10, м. Київ, 01135, тел.(044)481-47-69, факс (044)481-32-87, e-mail: dps@mon.gov.ua

**Керівникам департаментів
(управлінь) освіти і науки обласних,
Київської міської державних
(військових) адміністрацій**

Про методичні рекомендації

З метою створення інклюзивного освітнього середовища у закладах освіти всіх рівнів надсилаємо для використання у роботі рекомендації щодо запровадження безбар'єрності освітніх послуг у закладах дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), вищої освіти.

Просимо довести зазначені рекомендації до керівників та педагогічних працівників закладів освіти.

Додатки:

1. Методичні рекомендації щодо запровадження безбар'єрності освітніх послуг у закладах дошкільної освіти на 30 арк.;
2. Методичні рекомендації щодо запровадження безбар'єрності освітніх послуг у закладах загальної середньої освіти на 38 арк.;
3. Методичні рекомендації щодо запровадження безбар'єрності освітніх послуг у закладах професійної (професійно-технічної) освіти на 23 арк.
4. Методичні рекомендації щодо запровадження безбар'єрності освітніх послуг у закладах вищої освіти на 11 арк.

В.о. генерального директора

Алевтина ЛОТОЦЬКА

Неля Корецька
0635743116

МОН № 6/688-24 від 04.09.2024

Підписав: Лотоцька Алевтина Вікторівна
Сертифікат: 3FAA9288358EC00304000000C38830008C6ED400
Дійсний: з 13.05.2024 11:23:35 по 13.05.2026 11:23:35

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

Методичні рекомендації

щодо запровадження безбар'єрності освітніх послуг у закладах дошкільної освіти з урахуванням потреб людей з порушеннями мови, слуху, комунікації, руху, батьків із дітьми, людей старшого віку та інших суспільних груп

Розроблено в рамках Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні за ініціативи першої леді України Олени Зеленської

освітня
безбар'єрність

Зміст документу

1.	Міжнародні документи й нормативно-правові акти	3
2.	Організація фізичної безбар'єрності закладу дошкільної освіти	7
3.	Організація безбар'єрного освітнього середовища	9
3.1.	Організація безбар'єрного освітнього середовища для дітей дошкільного віку з порушеннями когнітивного розвитку	9
3.2.	Організація безбар'єрного освітнього середовища для дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення	13
3.3.	Організація безбар'єрного освітнього середовища для дітей дошкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату	16
3.4.	Організація безбар'єрного освітнього середовища для дітей дошкільного віку з порушеннями слуху, зокрема зі зниженим слухом, з кохлеарними імплантами	19
3.5.	Організація безбар'єрного освітнього середовища для дітей дошкільного віку з порушеннями зору	22
3.6.	Організація безбар'єрного освітнього середовища для дітей дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями	24
4.	Організація соціально-психологічної безбар'єрності в закладі	28

Міжнародні документи й нормативно-правові акти, що є основою для надання безбар'єрних освітніх послуг

Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року орієнтується на провідні міжнародні документи щодо створення безбар'єрного простору, зокрема й для реалізації права на освіту й надання безбар'єрних освітніх послуг.

Основним документом, який закріплює основні права людини, на міжнародному рівні є Загальна декларація прав людини (1948). Декларація закріплює також право на освіту, здобуття певного обсягу знань, культурних навичок, професійної орієнтації, що необхідні для нормальної життєдіяльності в сучасному суспільстві.

На принципах недопущення дискримінації та прав людини на освіту ґрунтується Конвенція з подолання дискримінації в освіті (1960). Згідно з нею термін «дискримінація» охоплює будь-яку відмінність, виняток, обмеження або перевагу за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, економічного становища або місця народження, що має на меті (або наслідком якої є) знищення чи порушення рівності відносин у сфері освіти.

Загальна декларація прав людини отримала подальший розвиток у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966). У ньому передбачено права кожної людини на обов'язкову й безоплатну початкову освіту, а також на поступовий перехід до безоплатної середньої та вищої освіти.

Одним з ключових документів Організації Об'єднаних Націй (ООН), де значна увага приділяється праву дитини на освіту, є Конвенція про права дитини (1989), ратифікована 1991 року. Важливим аспектом Конвенції стало визнання права на освіту дітей з особливими освітніми потребами, а саме з порушеннями інтелектуального розвитку, складними / комбінованими порушеннями. Такі діти мають вести повноцінне й достойне життя в умовах, які забезпечують їхню гідність, сприяють почуттю впевненості в собі й найбільш повному залученню в соціальне життя, розвитку її особистості.

Питання забезпечення права осіб з інвалідністю на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства розглядає Європейська соціальна хартія (1996), ратифікована у 2006 році.

У 2009 році Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю (2006). Ратифікація Конвенції сприяла переведенню в дію питання надання безбар'єрних освітніх послуг у закладах освіти. Освіта осіб з інвалідністю є обов'язковою і має бути невіддільною частиною системи загальної освіти. Держава має впроваджувати інклюзивну освіту на всіх рівнях і забезпечувати гнучкість освітніх програм, надавати високоякісні навчальні матеріали, а також покращувати підготовку педагогічних працівників.

За результатами Всесвітнього форуму з питань освіти була ухвалена Інчхонська декларація (2015). Вона закликає держави забезпечити інклюзивну та якісну освіту на рівноправній основі, а також надати кожній людині можливість здобувати освіту впродовж усього життя. Декларація лягла в основу освітніх завдань у межах Цілей сталого розвитку, які були затверджені ООН у 2015 році. Підтримуючи проголошені глобальні цілі сталого розвитку та результати їхніх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, Указом Президента України постановлено забезпечувати дотримання Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року.

Безбар'єрність в освіті розглядається як стан освітнього середовища, який робить можливим залучення всіх учасників освітнього процесу незалежно від статі, стану здоров'я, соціального статусу чи іншого. Це забезпечення рівних прав і можливостей в освіті для всіх. Конституція України зазначає, що всі люди є вільні та рівні у своїй гідності та правах. Вона наголошує, що держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної освіти в державних і комунальних закладах освіти.

Закон України «Про освіту» гарантує всім дітям право на дошкільну освіту в усіх державних закладах освіти незалежно від статі, раси, національності, соціального й майнового стану, стану здоров'я, місця проживання та інших чинників. Цей Закон визначає основні терміни та їхні визначення, зокрема й про особу з особливими освітніми потребами, інклюзивне навчання, інклюзивне освітнє середовище, універсальний дизайн у сфері освіти, розумне пристосування тощо.

Про створення умов для безперешкодного доступу дітей з інвалідністю до об'єктів соціальної інфраструктури, зокрема до закладів освіти, йдеться в Законі України «Про охорону дитинства». Визначено, що всі діти на території України незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їхніх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права та свободи.

Важливою рушійною силою для забезпечення безбар'єрності здобуття дошкільної освіти є можливість обирати відповідний заклад дошкільної освіти та форму здобуття освіти. Згідно з Законом України «Про дошкільну освіту» систему дошкільної освіти утворюють заклади дошкільної освіти незалежно від підпорядкування, типів і форм власності. У Положенні про заклад дошкільної освіти визначені різні типи закладів, їхні характеристики й прописано різні форми вибору здобуття дошкільної освіти за альтернативними формами. Для забезпечення умов для здобуття дошкільної освіти дітьми дошкільного віку з особливими освітніми потребами, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку, але не відвідують заклади дошкільної освіти, та надання консультаційної допомоги сім'ї, заклад дошкільної освіти може здійснювати соціально-педагогічний патронат сім'ї.

З метою впровадження диференційованого підходу до забезпечення підтримки дітей з особливими освітніми потребами, які здобувають освіту в інклюзивних групах закладів дошкільної освіти, постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2021 року № 769 внесено зміни до Порядку організації діяльності інклюзивних груп у закладах дошкільної освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2019 року № 530.

В умовах війни українське законодавство актуалізує питання безпечності освітнього простору для безбар'єрності надання освітніх послуг. Безпечний освітній простір закладу дошкільної освіти розглядається як сукупність умов, що запобігають будь-яким видам небезпеки всіх учасників освітнього процесу, забезпечують захищеність від негативних впливів і створюють комфортність для життя й розвитку особистості. Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2022 року № 483 внесено зміни до організації інклюзивного навчання в закладі дошкільної освіти в період воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану. Отже, не застосовується гранична кількість дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивних групах, а заклад освіти не може відмовити в організації інклюзивного навчання дитини з особливими освітніми потребами, створенні інклюзивної групи тощо.

Зміни до Положення про інклюзивно-ресурсний центр надають можливість вчасно виявити порушення та скористатися послугою раннього втручання, що спрямована на покращення розвитку дитини й підвищення якості життя родини, її супровід і підтримку.

Для забезпечення дітей з особливими освітніми потребами спеціальними засобами корекції психофізичного розвитку, які дають змогу опанувати освітню програму, розроблено Типовий перелік спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних та спеціальних групах закладах дошкільної освіти. У ньому виокремлено 9 розділів, у кожному з яких перелічено засоби й обладнання для організації інклюзивного навчання. Заклади дошкільної освіти забезпечуються корекційно-розвитковими засобами коштами державної субвенції.

Поряд із засобами корекції психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами заклади мають забезпечуватися й відповідними меблями. У Санітарному регламенті для закладів дошкільної освіти визначено параметри меблів у групах і звернено увагу на дітей, що використовують компенсаторні засоби, зокрема крісло колісне.

Робота з дітьми з особливими освітніми потребами вимагає від учасників освітнього процесу не лише злагодженості й наступності, а й відповідної професійної компетентності. Відповідно до професійних стандартів вихователя й керівника закладів дошкільної освіти (наказ Міністерства економіки України «Про затвердження професійного стандарту "Вихователь закладу дошкільної освіти"», наказ Міністерства економіки України «Про затвердження професійного стандарту "Керівник (директор) закладу дошкільної освіти"») у педагогічних працівників дошкільної галузі має бути певна готовність і сформовані здатності до забезпечення здобуття дошкільної освіти дітьми з особливими освітніми потребами.

Державний стандарт дошкільної освіти (Базовий компонент дошкільної освіти) акцентує на створенні сучасного універсального дизайну в закладі дошкільної освіти й передбачає психолого-педагогічне просвітництво батьків, психолого-педагогічний супровід і підтримку розвитку дитини в умовах родинного виховання, активне залучення батьків вихованців в освітній процес закладу дошкільної освіти.

Першим в Україні комплексним документом, який передбачає створення безбар'єрного простору в різних вимірах (освітньому, цифровому, інформаційному, фізичному, суспільному та економічному), є Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. Вона спрямована на забезпечення безперешкодності, рівноправності й освітньої безбар'єрності в усіх сферах державної політики.

2. Організація фізичної безбар'єрності закладу дошкільної освіти

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

При проектуванні, будівництві нових і реконструкції, реставрації, капітальному ремонті наявних закладів освіти обов'язковим є повне забезпечення вимог доступності, зручності, інформативності й безпечності.

Якщо в наявних будівлях і спорудах неможливо повністю забезпечити вимоги доступності, зручності, інформативності для потреб осіб з інвалідністю, здійснюється їхнє розумне пристосування.

У ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення» встановлено загальні положення щодо забезпечення доступності будівель і споруд, їхнього розумного пристосування з урахуванням потреб маломобільних груп населення, які конкретизуються в інших будівельних нормах з урахуванням специфіки об'єкта нормування.

Ці норми поширюються на проектування, будівництво нових і реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт наявних житлових будинків та громадських будівель і споруд, а також на їхнє розумне пристосування з урахуванням потреб маломобільних груп населення.

Також вимоги до проектування та будівництва нових і реконструкції наявних будівель закладів дошкільної освіти та пристосування їхніх приміщень, що входять до складу будівель іншого призначення, визначено ДБН В.2.2-4:2018 «Заклади дошкільної освіти».

При цьому ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення» мають ширшу сферу дії, оскільки поширюються на реставрацію, капітальний ремонт і розумне пристосування.

Ці рекомендації розроблено на основі вищезазначених державних будівельних норм, вони містять основні вимоги доступності, їх також рекомендується застосовувати при поточному ремонті й доброустрої (встановленні тимчасових споруд).

Рішення щодо об'єктів повинні враховувати вільний доступ для всіх груп населення, зокрема маломобільних. При цьому ці рішення не мають обмежувати умов життєдіяльності інших груп населення, а також ефективності експлуатації будівель. З цією метою елементи будівель і споруд мають бути універсальними для використання всіма групами населення. Необхідність застосування спеціалізованих елементів, що враховують специфічні потреби осіб з інвалідністю, встановлюється за умови відсутності варіантів універсальних елементів.

2. Організація фізичної безбар'єрності закладу дошкільної освіти

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

Питання доступності закладу освіти необхідно розглядати комплексно, забезпечуючи доступність прилеглої до об'єкта території (зокрема, паркувальних місць, шляхів руху), входів / виходів (вхідних груп), вертикальних і горизонтальних шляхів руху всередині об'єкта, приміщень (зокрема, санітарно-гігієнічних), а також укриттів. Усе це є складовими частинами доступності об'єкта.

З детальними рекомендаціями щодо доступності закладів освіти, підготовленими Всеукраїнським громадським об'єднанням «Національна Асамблея людей з інвалідністю України», можна ознайомитися за посиланням.

Окрім цього, забезпечення універсального дизайну й розумного пристосування будівель, приміщень і прибудинкових територій та наявність ресурсної кімнати є невіддільною складовою організації освітнього простору для дітей з особливими освітніми потребами в умовах закладу дошкільної освіти.

Порядком організації інклюзивного навчання у закладах дошкільної освіти передбачено, що засновник (засновники) закладу дошкільної освіти за умови утворення інклюзивної групи має забезпечити в установленому законодавством порядку: приведення території закладу, будівель і приміщень у відповідність з вимогами державних будівельних норм щодо закладів дошкільної освіти й інклюзивності; створення відповідної матеріально-технічної та навчально-методичної бази; облаштування ресурсної кімнати для проведення психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових занять.

Рекомендації щодо створення інклюзивного освітнього середовища, зокрема універсального дизайну та розумного пристосування будівель, приміщень та прибудинкових територій, в закладах дошкільної освіти надано листом Міністерства освіти і науки України від 25 червня 2020 року № 1/0-348.

3.1. Організація безбар'єрного освітнього середовища для дітей дошкільного віку з порушеннями когнітивного розвитку

Основними бар'єрами в дітей дошкільного віку з затримкою психічного розвитку (далі – ЗПР) є нерозуміння власних проблем (діти часто віддають перевагу короткостроковим цілям, ніж довгостроковим); низький рівень емоційно-вольової сфери, відсутність інтересу до діяльності, схильність до виконання маніпулятивних хибних дій; часті прояви неадекватної поведінки, які виникають на фоні незначних проблем; швидка втома, розчарування, прояв нападів гніву, які викликають конфлікти з оточенням.

Рання допомога (до 3 років) є найбільш важливою для розвитку потенціалу дитини з ЗПР.

У зв'язку з цим підтримка дітей з ЗПР полягатиме в тому, щоб:

- дотримуватися гігієнічних вимог (повітряного, теплового, світлового, шумового режимів);
- оптимізувати темп роботи й контролювати динаміку втомлюваності;
- формувати вміння працювати за інструкцією, послідовно виконувати завдання (таку роботу можна проводити під час конструювання, малювання);
- домагатися зв'язку між відчуттям і словом, сприйманням і словом, уявленням і словом під час формування в дитини знань про навколишній світ;
- хвалити, підтримувати, допомагати, створювати психологічний комфорт, даючи дитині можливість повністю реалізувати свій потенціал;
- встановлювати емпатійні взаємини з дитиною;
- виявляти сильні сторони, здібності дитини й використовувати їх для компенсації порушень розвитку;
- надавати допомогу в побудові взаємин з однолітками;
- моделювати ситуації, у яких дитина одержує позитивний досвід адекватних емоційних реакцій, стежити за дотриманням поведінкових норм тощо.

Бар'єри в дітей з розладами аутистичного спектра дошкільного віку (далі – РАС) у суспільному житті

Проблемна поведінка:

дітям раннього віку часто притаманна небажана поведінка (примхливість, сльози, істерики, агресивні прояви), але з дорослішанням частота таких поведінкових проявів знижується, що не можна сказати про дітей з РАС. Причини можуть бути різноманітними, але найімовірніше, що небажана поведінка виникає через те, що дорослі ненавмисно заохочують до неї. Наприклад: дитина вдарила іншу дитину – і дорослий швидко звертає на це увагу; тож наступного разу, коли їй захочеться привернути увагу дорослого, дитина зробить те саме.

Потрібно зрозуміти мотив небажаної поведінки або, інакше кажучи, відповісти на запитання:

«Що дитина хотіла цією поведінкою сказати? Що в результаті цієї поведінки дитина отримала? Чи досягнула дитина свого?»

Коли мотив стане відомим, потрібно замінити небажану поведінку на бажану.

Наприклад: замінити істерику, роздратування на прохання про допомогу, слово «ні» на фразу «дай мені ...».

Уникнення вимог:

небажання виконувати прохання / вимоги дорослого й уникнення небажаної діяльності. Найчастіше вимоги сприймаються дитиною як щось складне й неприємне (наприклад, необхідність сидіти в групі однолітків, виконувати завдання).

Існує ряд стратегій щодо зменшення проявів уникнення діяльності, серед яких стратегія «гасіння» (навіть якщо небажана поведінка відбувається, вимога не скасовується).

Відсутній, слабкий або недостатньо сформований діапазон прохань:

прохання необхідні дитині для того, щоб повідомити дорослому про важливе («Я голодний», «Хочу пити», «Пограй зі мною»). Крім цього, прохання дають змогу уникнути того, що їм не до вподоби.

Мовленнєві порушення:

недостатньо сформований активний словник іменників і дієслів, дитина погано вимовляє слова, при побудові речень не використовує дієслова / прийменники / прикметники тощо.

Особливо важливо звертати увагу на розвиток комунікативної сторони мовлення. Наприклад, діти з РАС можуть називати всі предмети, але при цьому не можуть сказати «Я бачу машинку, дай мені м'яч» тощо.

Відсутня, слабо або недостатньо сформована моторна імітація:

імітація діяльності інших людей відіграє важливу роль у розвитку ігрових, соціальних навичок і навичок самодопомоги.

Щоб подолати цю проблему, необхідно вчити повторювати за дорослим прості дії з предметами, а потім – прості рухи так, щоб дитина була вмотивована це робити.

Відсутня, слабо або недостатньо сформована навичка візуального сприйняття:

здатність звертати увагу на певну кількість предметів або зображень.

Складність виникає через те, що подібні завдання потребують концентрації уваги на чомусь одному й вибору з кількох варіантів. Тому необхідно зрозуміти модель реагування конкретної дитини: як вона обирає (постійно бере те, що ближче до неї, або ж все, що лежить справа / зліва); чи часто дитина вгадує.

Аутоstimуляції:

певна форма стереотипної поведінки (плескання, розгойдування, специфічні звуки, тривале розглядання букв, цифр тощо).

Щоб це подолати, необхідно замінити наявну стимуляцію на більш соціально бажану. Наприклад, замість плескання в долоні – покласти руки за спину.

Основними бар'єрами в дітей дошкільного віку із синдромом дефіциту уваги й гіперактивністю (далі – СДУГ) є нездатність до концентрації дій та уваги (демонструють різні поведінкові реакції залежно від широти й глибини внутрішніх переживань), імпульсивність (складність внутрішнього мовлення; закінчення висловлювання інших людей та/або переривання їх).

У зв'язку з цим підтримка дітей з СДУГ передбачає:

- виявлення в освітньому середовищі чинників, які відвертають увагу дитину, обмеження їхнього впливу (зокрема, розміщення вихованця якомога далі від таких зон, наприклад вікна);
- розміщенні навколо дитини з СДУГ інших вихованців, які досить уважні й не мають труднощів у поведінці;
- формулюванні вимог у позитивному тоні, чітке й лаконічне формулювання завдань (зокрема, використання чіткого, конкретного словника, доступного дитині; уникнення зауважень, які містять кілька завдань).

Дітям з СДУГ важче дотримуватися правил, але їхня поведінка контрольована. Наприклад, якщо здорова дитина добре себе поводить, батьки будуть її хвалити кілька разів на день, а дитина з СДУГ потребує частіших (може бути навіть кожні 20 хвилин) і безпосередніх реакцій від батьків. Незалежно від характеру зворотного зв'язку словесна похвала буде більш ефективною, якщо вона своєчасна й часта. Роль батьків полягає в тому, щоб заохочувати дитину, надаючи їй можливості повірити у власні сили.

3.2. Організація безбар'єрного освітнього середовища для дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення

З перших днів перебування дитини в закладі дошкільної освіти мовні засоби є одним з провідних інструментів розвитку. Особливості розвитку усного мовлення стають на заваді вільного використання таких засобів, що проявляється в труднощах, які можуть утворювати бар'єри на шляху до отримання якісної освіти. Виникає необхідність організувати таке освітньо-розвивальне середовище, яке задовольнило б особливі мовленнєві потреби дитини, відкриваючи безперешкодний доступ до освітніх послуг, регламентованих Законом України «Про дошкільну освіту».

Особливості мовленнєвого розвитку можуть спричинювати негативний вплив на розбірливість мовлення дитини, що заважає оточенню адекватно реагувати на її висловлення, або заважати дитині правильно розпізнавати звернення до неї.

Вони можуть проявлятися по-різному:

- **неправильна вимова звуків** – викривлена вимова (наприклад, горлова вимова [p] або міжзубна вимова (язик розташовується між зубами) [c] / [з]);
- **заміна звуків** – при труднощах вимови одного звука дитина може його замінювати на простіший у вимові (наприклад, [p] на [л]: при вимові [p] необхідно більше напружити м'язи, щоб з'явилася вібрація, а [л] не потребує вібрації, для нього потрібно менше зусиль);
- **пропуск звуків** – при труднощах вимови звука дитина може не використовувати його в словах, що інколи спричинює викривлення їхнього сенсу (наприклад, замість «мавпа» – «м_апа», замість «слова» – «с_ова», замість «врода» – «в_ода»);
- **загальна «змазаність» мовлення** – труднощі у вимові пов'язані з тим, що м'язи язика, губ та інших частин ротової порожнини можуть бути або занадто, або недостатньо напруженими, тому страждає розбірливість висловлювань; ситуація може ускладнюватися через слинотечу різного ступеня прояву;
- **недосконалість розрізнення звуків мовлення на слух** – труднощі розпізнавання звуків під час їхнього сприймання на слух, коли педагог вимовляє, а дитина слухає (наприклад, звучить м'який [с'], а дитина не чує пом'якшення і їй здається, що прозвучав твердий [с]);

- **присутність вимушених пауз, повторів одиниць мовлення** – мимовільні зупинки, складність перейти від одного звуку, складу або слова до наступного під час висловлення свідчать про заїкання;
- **бідність словникового запасу** – труднощі з добором слів під час висловлення думки, неодноразове використання тих самих слів або таких, що не зовсім доречні для конкретної ситуації;
- **граматична недосконалість** – труднощі в узгодженні слів між собою в словосполученнях, реченнях або добір неправильної форми слова (наприклад, «маленький лялька», «у кімнаті не вистачає стілок» замість стільців).

Означені особливості можуть проявлятися в різному сполученні й бути притаманними мовленнєвому розвитку однієї дитини.

Як наслідок, як вторинні порушення в таких дітей можуть бути наявні особливості розвитку пізнавальної сфери: сприймання, уваги, пам'яті, контролю, мисленнєвих операцій (аналізу, синтезу, класифікації, узагальнення, імовірнісного прогнозування (правильне вгадування / передбачення кожної наступної одиниці мовлення тощо) при використанні одиниць мовлення. Деякі діти можуть мати також особливості розвитку емоційно-вольової сфери, які проявляються в зниженому або відсутньому бажанні виконувати мовленнєві (і не тільки) вправи, а також психологічні бар'єри (страх припуститися помилки, отримати несхвальну реакцію з боку дорослого або ровесників тощо), які своєю чергою гальмують подальший розвиток мовлення.

Ефективність організації безбар'єрного освітнього середовища залежить від правильності висунутих вимог щодо виконання дитиною завдань відповідно до її індивідуальних мовленнєвих потреб.

Для цього потрібно:

- уважно проаналізувати інструкцію на наявність складних для сприймання слів (як з погляду розуміння їхнього значення, так і з погляду звукової та складової структури слів, оскільки довгі слова з кількома збігами приголосних є складними для сприймання) і вдосконалити її так, щоб дитина зрозуміла; якщо планується спростити завдання, то змінити інструкцію відповідно до змісту завдання, що підлягає вдосконаленню (адаптації, модифікації);

- перевірити доступність самого змісту завдання з огляду на наявність особливостей мовлення: звернути увагу на те, якою є мета завдання, які одиниці мовлення використано для її реалізації, й порівняти з можливостями дитини, що дасть змогу зрозуміти, як необхідно вдосконалити завдання, щоб воно стало максимально доступним (наприклад, дитина ще не готова вставити певні слова, які містять «проблемні» звуки, у передбачені завданням місця з опорою лише на власні уявлення, що зберігаються в пам'яті, – тоді завдання полягає в тому, щоб забезпечити необхідну «опору» у формі надрукованих картинок, які відповідають потрібним для успішного виконання завдання словам);
- визначити прийнятний для дитини обсяг завдання (наприклад, скоротити завдання до кількох мовних одиниць, обрати правильний темп його виконання (зокрема, дати змогу витратити стільки часу, скільки необхідно для правильного виконання завдання); важливою при цьому є участь дитини в роботі, а не кількість виконаних завдань або швидкість їхнього виконання);
- створити доброзичливі умови для відповідей дитини: звертатися до неї достатньо гучно, виразно, повільно (у разі потреби повторювати сказане необхідну кількість разів), забезпечити дитину необхідними «опорами» (усіма засобами, що полегшують висловлення думки: картинками, предметами, додатковими друкованими матеріалами, алгоритмами виконання завдань, підказками (прямими, опосередкованими, у формі навідних запитань), допомогою дітей, які поряд); постійно відзначати прогрес дитини, порівнюючи її попередні й поточні досягнення, дотримуватися етичних норм поведінки (максимально тактовно ставитися до особливостей розвитку дитини, стежачи за власним мовленням, мімікою, жестами, які мають свідчити про розуміння й підтримку, водночас не послаблюючи уваги до вимог щодо виконання доступних завдань), а також виховувати толерантність в інших дітей групи з метою підвищення їхнього загального рівня культури шляхом організації бесід стосовно правильної поведінки й коректної побудови словесних висловлювань щодо дитини з порушеннями мовлення («табу» стосується фраз на кшталт: «Говори зрозуміло / правильно», «Можеш швидше?», «Не вмійш, то й не треба» тощо; замість них варто вживати: «Повтори ще раз, будь ласка, я спробую уважніше послухати», «Як гарно ти вимовив(-ла) це слово!» тощо).

3.3. Організація безбар'єрного освітнього середовища для дітей дошкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату

Найчисельнішу групу серед осіб з порушеннями опорно-рухового апарату становлять діти з церебральним паралічем. Термін «дитячий церебральний параліч» (далі – ДЦП) об'єднує групу станів, за яких порушуються рухи та здатність контролювати положення тіла в просторі. Церебральний параліч (далі – ЦП) виникає внаслідок ураження тих відділів центральної нервової системи, що контролюють роботу м'язів, відповідають за рівновагу і довільність рухів. Дитина з ЦП не може керувати своїми рухами так само, як інші діти, вона не може навчитися самостійно сидіти, стояти, говорити й ходити. Її рухи й хода завжди відрізнятимуться від рухів і ходи інших дітей. Різноманітні рухові порушення можуть виявлятися через парези (обмеження рухових функцій і м'язової сили), гіперкінезів (надмірних мимовільних рухів), порушень координації рухів. Іноді таким дітям взагалі буває важко перебувати в будь-якому положенні через постійні рухи, котрі вони не можуть зупинити. ДЦП часто супроводжується різноманітними порушеннями мовлення, психіки, зору, слуху, інколи – епілептичними нападами. Існують різні форми прояву ДЦП залежно від причини виникнення й локалізації основних порушень мозку (спастична диплегія; спастична геміплегія; подвійна геміплегія; гіперкінетична форма; атонічно-астатична форма). У дітей з ЦП може бути порушений інтелектуальний розвиток і знижена здатність до навчання. Однак важливо пам'ятати про те, що будь-яка дитина розвивається, активно взаємодіє з навколишнім світом.

Специфіка порушень рухової сфери та психічного розвитку визначає особливу логіку організації освітнього процесу й зумовлює освітні потреби, до яких належить:

- **потреба в ранньому виявленні порушень і максимально ранньому початку комплексного супроводу дитини** з урахуванням особливостей психофізичного розвитку;
- **потреба в особливій організації освітнього середовища**, що характеризується доступністю освітніх і корекційно-розвивальних заходів;
- **потреба у використанні спеціальних методів, прийомів і засобів навчання** (зокрема, спеціалізованих комп'ютерних і асистивних технологій), що забезпечують реалізацію «обхідних шляхів» розвитку, навчання та виховання;
- **потреба в індивідуалізації освітнього процесу** з урахуванням структури рухового порушення та варіативності проявів.

У дітей з ЦП спостерігаються суттєві труднощі з контролем своїх рухових функцій, що впливає на їхню координацію та результативність опанування навичок самообслуговування, виконання предметно-практичних вправ і завдань. Також є труднощі просторового аналізу й синтезу, порушення схеми тіла, труднощі мовленнєвого відображення просторових відношень. Вони важко засвоюють форми й величини предметів. У багатьох дітей порушується тактильна чутливість. Вони погано відчують предмети на дотик і впізнають їх, що ускладнює процес ознайомлення з навколишнім світом. Це перешкоджає успішному психічному розвитку дітей. Спостерігається порушення діяльності слухового аналізатора. Діти можуть не сприймати звуки високої частоти, замінювати іншими звуками. Можуть відзначатися порушення фонематичного слуху: вони не розрізняють слова, схожі за звучанням. У цих випадках необхідно звертатися до фахівців, оскільки ці порушення перешкоджатимуть у подальшому опануванні навичок читання та письма.

Якщо наявні ураження м'язів обличчя, рота й горла, діти можуть відчувати труднощі зі спілкуванням. Їм може бути складно спілкуватися на основі вербального мовлення, тому вони можуть опанувати інші способи спілкування (наприклад, комп'ютерні технології, зображення чи жести руками, головою) або ж їм може знадобитися більше часу для формулювання вербального висловлювання, спілкування.

Діти з ЦП можуть відчувати хронічний або періодичний біль. Це може істотно вплинути на їхню поведінку, зумовити втрату мотивації щодо виконання практичного завдання, будь-якої діяльності. Вони можуть мати труднощі із соціальною взаємодією, виявляти сильні емоційні реакції на нові виклики. Проблемна поведінка може включати залежність, упертість, гіперактивність, тривожність або схильність до конфлікту з однолітками.

Освітні труднощі можуть мати різний ступінь прояву: від незначних труднощів у стані функціонування моторної сфери до значних і тяжких, що призводять до низького рівня мобільності, ускладнюють функціонування в усіх сферах. Отже, для успішного розвитку, особливо в ранньому віці, таким дітям потрібна вчасна допомога й підтримка.

Шляхи подолання освітніх труднощів (підтримка)

Удосконалення рухової сфери.

Необхідно розвивати загальну та дрібну моторику, сприяти поліпшенню координації рухів у дітей. Корекція порушень рухової сфери має відбуватися комплексно, систематично, з залученням фахівців (інструктора лікувальної фізкультури, реабілітолога). Варто використовувати спеціальний комплекс фізичних вправ і завдань,

за допомогою яких корегується постава й порушені рухові навички, розвиваються рухові функції.

Розвиток сенсорних функцій.

У дошкільному віці потрібно вчити дитину розрізняти предмети за кольором, формою, розміром, величиною, розвивати кінестетичне, слухове, зорове сприймання, розвивати просторові й часові уявлення. Удосконалення сенсорної діяльності стає основою для подальшого формування чуттєвого пізнання (вміння бачити, чути, відчувати на дотик).

Розширення знань про навколишній світ.

Систематично збагачувати знання, уявлення про природні явища, рослинний і тваринний світ, працю людей, суспільні події тощо; розвивати вміння порівнювати, розпізнавати, узагальнювати, оцінювати. Для цього застосовуються різноманітні засоби візуалізації навчання, підтримки позитивного настрою та мотивації.

Розвиток пізнавальної діяльності засобами гри.

Під час дидактичних ігор формувати знання про різні ознаки предметів, установлювати взаємозв'язки між ними, просторові, часові та інші співвідношення, допомагаючи опанувати загальні поняття, збагачуючи словниковий запас. Варто супроводжувати дидактичні ігри необхідною кількістю малюнків, карток, різних іграшок, предметів тощо.

Розвиток мовлення.

Комплексне обстеження мовлення забезпечує виявлення особливостей артикуляційного апарату та звуковимови дитини, стану фонематичних процесів, лексичних і граматичних уявлень, зв'язного мовлення, рівня розвитку слухового самоконтролю. Вироблені на цій основі рекомендації логопеда, що заносяться до індивідуальної програми розвитку, має систематично виконувати команда фахівців, а також батьки.

Соціальна взаємодія.

Заохочувати дорослих (фахівців, батьків, інший персонал) надавати дітям простір для прояву активності, самостійності й участі. Це допоможе дитині відчути приналежність, прийняття, що сприятиме налагодженню дружніх стосунків з дорослими й однолітками, а також формуванню позитивної взаємодії із соціальним довкіллям.

3.4. Організація безбар'єрного освітнього середовища для дітей дошкільного віку з порушеннями слуху, зокрема зі зниженим слухом, з кохлеарними імплантами

Безбар'єрність в освітньому процесі для дітей з порушеннями слуху передбачає усунення перешкод (бар'єрів), що безпосередньо чи опосередковано унеможливають або ускладнюють доступ до здобуття освіти, спілкування, участі в спільній діяльності тощо.

Основні взаємопов'язані складові освітнього процесу, які потрібно враховувати при забезпеченні доступності:

- **комунікація** (спілкування, участь, взаємодія, соціальні контакти, активність);
- **навчання** (знання, навички, уміння застосовувати знання, реалізація здібностей тощо);
- **орієнтація в навколишньому середовищі**, зокрема звуковому й візуальному.

Глухі діти й діти зі зниженим слухом як основний засіб спілкування використовують словесну та/або жестову мову (словесна мова як основний засіб спілкування; жестова мова як основний засіб спілкування; володіння словесною та жестовою мовою, серед яких одна є основною (першою) мовою для дитини). Основну мову, якою спілкується дитина, потрібно застосовувати як базову мову в здобутті дошкільної освіти.

Діти зі зниженим слухом сприймають інформацію частково через слух (залежно від ступеня зниження слуху, можливості компенсувати порушення слуховими апаратами або кохлеарними імплантами) та через зір (важливий додатковий або основний канал отримання інформації при зниженні слуху).

Безбар'єрність в освітньому процесі для дітей зі зниженим слухом та дітей з кохлеарними імплантами передбачає усунення перешкод у сприйманні звукової інформації шляхом поєднання наступних заходів:

- дублювання інформації засобами, що можуть сприйматися через зір (візуально);
- забезпечення оптимальних умов для сприймання звукової інформації (частина дітей можуть її сприймати, але дещо спотворено, не повністю, за умови наявності наочності, відсутності зайвих шумів тощо);
- часткове спрощення усних повідомлень і письмових текстів, пояснення нових, незнайомих слів з опорою на наочність і досвід дитини.

Для дітей з порушеннями слуху, зокрема зі зниженим слухом, для яких основним (або одним з основних) засобом спілкування є українська жестова мова, доступність передбачає використання жестової мови як мови спілкування й навчання поряд зі словесною, що зумовлює необхідність для вчителя володіти жестовою мовою або використовувати послуги перекладача жестової мови.

Важливо наголосити, що зниження слуху впливає на розвиток мовлення дитини – сприймання та розуміння мовлення інших, власний пасивний (розуміє) та активний (використовує у спілкуванні) словниковий запас, формування звуковимови, опанування граматичних категорій мови тощо. Отож умовою успішного навчання є додаткова допомога в розвитку всіх сторін мовлення дитини.

Зниження слуху впливає на соціалізацію, налагодження комунікації (що є не менш важливим для розвитку дитини, ніж навчання). Тому необхідно забезпечувати відповідну підтримку, залучати до спільних видів роботи в групі, під час заходів, ігрової діяльності, створювати умови для самореалізації, виявлення здібностей тощо.

Спектр і ступінь труднощів дитини, напрями й обсяг підтримки залежать від багатьох чинників і є індивідуальними для кожної дитини.

Умовами забезпечення безбар'єрності є:

- вчасне виявлення порушень слуху в дитини, вчасне оптимальне слухопротезування, залучення до системи супроводу;
- забезпечення комунікації з дитиною з раннього віку з застосуванням різних засобів (словесна, жестова мова) залежно від індивідуальних потреб дитини й запитів батьків;
- рівний доступ до спілкування, навчання, участі й соціальних контактів дитини з урахуванням її індивідуальних мовних і комунікативних потреб (розвиток першої мови дитини; повноцінна комунікація з педагогами й однолітками, які спілкуються мовою дитини й мають переваги соціального спілкування; врахування рівня слуху дитини, її можливостей і здібностей);
- застосування необхідних адаптацій змісту, методів і матеріалів з урахуванням унікальних потреб дитини (мова / мовлення, навчання, спілкування тощо);
- доступність корекційно-розвиткових послуг (занять) з розвитку слухового сприймання, мовлення тощо відповідно до рекомендацій інклюзивно-ресурсного центру;

3. Організація безбар'єрного освітнього середовища

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

- доступність спілкування в жестомовному середовищі, заняття з вивчення української жестової мови (якщо дитина спілкується жестовою мовою, педагоги обов'язково мають вільно володіти нею);
- використання технічних засобів звукопідсилення, спеціальних допоміжних засобів, комп'ютерних корекційно-розвиткових і навчальних програм;
- відповідна підготовка педагогів, які пройшли навчання та мають досвід роботи з дітьми з порушеннями слуху;
- організація командної роботи вихователя, сурдопедагога, психолога, сурдолога й інших фахівців, спільне планування процесу навчання;
- співпраця з батьками, допомога їм, забезпечення інформацією та навчальними матеріалами (за потреби);
- моніторинг прогресу й контроль розвитку дитини (комунікативних навичок, розвитку словесного мовлення та/або володіння жестовою мовою, академічних успіхів, соціально-емоційного стану згідно з однаковими вимогами до всіх дітей). Якщо рівень розвитку дитини не досягає очікуваного прогресу, перелік і місце надання послуг необхідно переглянути та змінити (послуги мають базуватися на індивідуальних потребах дитини, а не на доступності ресурсів).

3.5. Організація безбар'єрного освітнього середовища для дітей дошкільного віку з порушеннями зору

Необлаштованість безбар'єрного середовища в ряді випадків може створювати для дитини з порушенням зору різні небезпеки при переміщенні територією дошкільного закладу та всередині нього, під час тих чи інших дій, пов'язаних з життєдіяльністю в освітньому закладі.

Тому забезпечення **безбар'єрного освітнього середовища** для дітей з порушеннями зору починається з усунення бар'єрів у їхньому орієнтуванні в приміщенні та пересуванні територією дошкільного закладу.

Необхідно пам'ятати про те, що для дитини з порушенням зору успішність пересування в просторі й різні види діяльності тісно пов'язані з повнотою її сприйняття навколишнього й освітнього простору, навчальної інформації. Тому безбар'єрність середовища визначається наявністю в дитини достатніх сенсорних індикаторів, доступних для сприйняття. Можливість орієнтування в мікро- й макропросторі забезпечує необхідну мобільність дітей з порушеннями зору.

При обладнанні доступного для дітей з порушеннями зору навколишнього середовища використовують звукові, візуальні й дотикові (тактильні) орієнтири, а також створюють спеціально обладнані робочі (навчальні) місця.

Дитина з порушенням зору має бути попереджена про зміну розташування меблів і звичного розташування предметів, якими вона користується. Двері й шафи не можна залишати прочиненими. У випадках, коли є якісь тимчасові перешкоди на шляху пересування дітей або коли навколишнє середовище недостатньо облаштоване під потреби в орієнтуванні, необхідно передбачити можливість супроводу дітей у таких умовах.

Необхідно передбачити створення навчально-дидактичної бази й забезпечення обладнанням освітнього процесу на основі врахування характеру порушеного в дітей зору й охорони зору:

- достатню кількість (для кожної дитини) наочного роздаткового матеріалу;
- обладнання куточків природи для спостереження за рослинами та тваринами на близькій відстані;

- оптимальне освітлення приміщення: для дітей з короткозорістю рекомендується освітлення 500 люксів і вище; для дітей із захворюванням заломних ділянок зорового апарату, рогівки та кришталика – низьке, 80–100 люксів; для дітей з фотофобією – захищене від яскравого світла робоче місце;
- розміщення ігрового й дидактичного матеріалу на рівні очей, на регламентованій для кожної дитини відстані;
- розташування натуральних предметів у просторі (відстань між ними й відстань до очей мають підбиратись індивідуально);
- постійне чергування видів діяльності на полісенсорній основі з залученням усіх збережених аналізаторів.

Важливо також забезпечити принцип взаємодії та зв'язку в роботі вихователів, тифлопедагогів, медичного персоналу й батьків, дотримання спеціальних вимог і рекомендацій, узгодженості в педагогічних і медичних впливах тощо.

Особливості роботи педагогів з дитиною з порушеннями зору:

- Робоче місце дитини має бути гарно освітленим.
- Наочні посібники мають бути чіткими, яскравими, не дрібними.
- Зорову роботу потрібно чергувати з усною, враховуючи підвищену втомлюваність зору.
- Для зняття зорової втоми після 10–15 хвилин зорового навантаження потрібно виконати спеціальні вправи для розслаблення.
- У роботі з дітьми варто використовувати не лише зір, а й збережені аналізатори (тобто в процесі обстеження об'єктів, наочності залучати дотикове (тактильне) сприйняття).
- Потрібно стежити за поставою дитини: відстань від очей до робочої поверхні має бути не меншою ніж 30 см; використовувати підставки.
- Можна використовувати спеціальні адаптивні засоби, наприклад оптичні (окуляри, лінзи), неоптичні (фломастери, кольорові маркери тощо).

Навчання й виховання дитини з порушенням зорової функції має поєднуватися з оздоровленням, корекційними заняттями з розвитку зору, за необхідності – з лікуванням, індивідуальними заняттями, психокорекцією тощо.

3.6. Організація безбар'єрного освітнього середовища для дітей дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями

Основними показниками психічного розвитку дитини є: розвиток пізнавальної сфери (сприймання, уваги, пам'яті, уяви, мислення) та мовлення; формування системи особистісних відносин (емоцій, потреб, мотивів тощо); опанування діяльності (предметно-практичної, ігрової, сенсорно-пізнавальної, комунікативно-мовленнєвої, навчальної тощо).

Діти з інтелектуальними порушеннями характеризуються особливим розвитком пізнавальної діяльності, якому притаманний недостатньо високий рівень довільної уваги (здатності зосередитися на тому чи іншому завданні), стійкості в сприйманні та аналізі явищ навколишньої дійсності; обмеження уяви. Як позитивні, так і негативні емоції такої дитини характеризуються безпосереднім активним проявом у поведінці (бурхливою радістю й невдоволенням незалежно від обставин). Можна спостерігати певну обмеженість потреб дитини, особливо пізнавальних, а також тих, що викликають її інтерес до діяльності. Діти з інтелектуальними порушеннями успішно опановують практичні дії внаслідок цілеспрямованого навчання та виховання. Формування розумових і практичних дій здійснюється лише завдяки спеціально організованій корекційній роботі, спрямованій на навчання й виховання.

Для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку характерні порушення пізнавальної діяльності, що виявляється в обмеженості сприймання, уваги, пам'яті, мислення, відтворенні сприйнятого й вивченого. Такі діти можуть мати певні обмеження в набутті комунікативних і соціальних навичок. Ці обмеження зумовлюють уповільнений темп розвитку й навчання дитини: вона здатна до навчання, але у власному уповільненому темпі та в обмеженій кількості.

Необхідно якомога раніше до роботи з дитиною залучити фахівців, які сприятимуть подоланню обмежень та активізації психічного розвитку дитини в умовах спеціального чи інклюзивного навчання.

Дитина з інтелектуальними порушеннями специфічно сприймає соціум і виражає емоційне ставлення до нього. Постійне активне залучення дорослого до розвитку дитини сприятиме її входженню в соціум, розвитку в неї необхідних соціально значущих якостей і вольових характеристик, що забезпечать їй активну усвідомлену позицію.

Усі діти легко перемикаються на сторонні звуки та предмети, особливо якщо в них є проблеми з концентрацією уваги. Тому вони мають освітні потреби в створенні спеціальних умов, що налаштують їх на заняття.

Шляхи подолання освітніх труднощів (підтримка)

Дозування часу.

Необхідно займатися з дитиною, коли вона бадьора й енергійна, не втомлена, не голодна, має бажання до взаємодії.

Організація безшумного простору.

Ізні шуми заважають дитині зосередитися. Тому, починаючи заняття, необхідно вимкнути всі джерела стороннього шуму. Дитина має сконцентруватися на тому, що говорить їй дорослий, а шум на задньому плані в таких випадках дуже заважає.

Усунення факторів, що відвертають увагу.

Початком заняття на столі та підлозі не має бути непотрібних іграшок і сторонніх предметів. Перед дитиною необхідно класти тільки ті іграшки, що потрібні. Закінчивши гру, не потрібно залишати іграшки перед очима дитини: їх варто прибрати в коробку або сумку, щоб дитина їх не бачила. У такому випадку їй буде легше перейти від попередньої гри до наступної.

Забезпечення освітлення під час занять.

Це важливо для правильної взаємодії з дитиною. Під час гри або розмови з дитиною необхідно прагнути до того, щоб обличчя дорослого було добре освітлено: не варто ставати спиною до вікна або до лампи.

Встановлення зорового контакту.

Сідати необхідно навпроти дитини, щоб вона могла без зусиль установити зоровий контакт з вами, могла бачити очі, рот, вираз обличчя, рухи, мала змогу копіювати дії. Якщо ви сидите поруч з дитиною, їй доводиться обертатися, щоб поглянути на вас. Те саме стосується ситуацій, що не пов'язані з грою: наприклад, коли ви навчаєте дитину самостійно їсти, посадіть її на стільчик обличчям до себе.

Налагодження комунікації.

Звертаючись до дитини, потрібно намагатися говорити просто та зрозуміло. Уникати складних конструкцій, вживати тільки ключові слова. Говорити так, щоб дитині було легко вас зрозуміти.

Розбивання завдання на маленькі кроки.

Дитині буде легше набувати нових навичок, якщо опанування ними буде відбуватися поетапно, невеликими кроками.

Початок навчання з легкого.

Починаючи навчання нових навичок, спочатку використовуйте прості й легкі завдання, а потім поступово підвищуйте рівень їхньої складності.

Послідовність дій.

Будь-яку дію можна представити через послідовні маленькі кроки й поступово збільшувати участь дитини, поки вона не почне виконувати все самостійно.

Починати із самообслуговування.

Навчання дитини варто починати з навичок користуватися горщиком, самостійно пити, їсти, вмиватися, розчісуватися, чистити зуби, вдягатися й роздягатися тощо, – це надасть упевненості дитині та сприятиме її соціалізації.

Розвиток сенсомоторики.

Паралельно з навчанням навичок самообслуговування необхідно дитину розвивати сенсомоторно. Це сприяє пізнавальному розвитку, оскільки розвиває відчуття та сприймання, на основі яких у дитини формуються такі пізнавальні процеси, як пам'ять, увага, мислення та мовлення.

Сенсорний розвиток.

Заняття із сенсорного розвитку можуть проходити у формі гри з дидактичними іграшками, рухової гри, гри з правилами, що забезпечує виділення властивостей і відносин предметів. Вирішення завдань із сенсорного виховання передують проведенню занять з конструювання, ліплення, малювання, оскільки дитина має виокремити властивості зображених предметів.

Розвиток творчих здібностей.

Варто також розвивати в дитини творчі здібності – вміння малювати, ліпити, робити аплікації. Прищеплювати практичні навички: користуватися олівцем, фломастерами. Важливо, щоб дитина отримувала задоволення від виконаної роботи, раділа результатам своєї праці.

Навчання з радістю та успіхами.

Разом з дитиною рекомендовано виготовляти вироби з паперу, пластиліну, з природних матеріалів, конструювати з готових форм будинки, пірамідки тощо. Доцільно влаштовувати виставки з виготовлених дітьми виробів з паперу, з пластиліну, солоного тіста тощо. При цьому потрібно регулювати співвідношення допомоги дитині й міри її самостійності: завжди мають бути посильні для дитини завдання для самостійного виконання. Важливо помічати найменші досягнення дитини, хвалити за старанність, радіти її успіху.

Посилання на ресурси з питань організації безбар'єрного освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами відповідно до типів порушень.

Потужний стрес і травматичний досвід, які зумовила російська агресія проти України, – бар'єри, що стають на шляху до повноцінного та здорового життя.

Щоб ці бар'єри усунути, потрібно піклуватися про психічне здоров'я. Зокрема, проводити систематичну роботу щодо відновлення та збереження психічного здоров'я, яка забезпечить доступ до якісної допомоги всім учасникам освітнього процесу.

Вагомого значення для забезпечення якісного освітнього процесу набуває створення психологічно комфортного середовища в закладах освіти, своєчасної підтримки педагогічних працівників і залучення батьків до освітнього процесу. Зокрема, надання педагогами психологічної допомоги дітям, які переживають вплив кризових подій, навчання їх технік зняття психічного напруження. Діти не мають великого життєвого досвіду або фізичної та емоційної зрілості, як дорослі, і вони реагують на стресові переживання та розуміють їх по-іншому. Тому й психологічна допомога має відповідати їхнім потребам.

Перша психологічна допомога (далі – ППД) є одним з низки заходів у відповідь на надзвичайні події, у яких може опинитися дитина, і передбачає уважне ставлення до реакцій малюка, активне слухання та за потреби практичну допомогу в задоволенні базових потреб і розв'язанні нагальних проблем. Особливої уваги потребують діти, батьки яких захищають країну, з родин внутрішньо переміщених осіб, ті, які повернулися з-за кордону й переймають тривожність від батьків, що опинилися в новій реальності з постійною загрозою життю. Надання ППД не передбачає значної професійної підготовки, – достатньо педагогічних знань, отриманих у межах загальноосвітнього психологічного інформування та природної здатності проявляти співчуття, людяність. Педагог, який постійно взаємодіє з дитиною, може надавати таку допомогу – помічати, слухати й обговорювати. Опанування навичок надання ППД й розуміння реакцій на кризові події дає можливість дошкільним педагогам не лише допомагати дітям, але й застосовувати ці навички у власному житті.

Діти з особливими освітніми потребами мають особливості когнітивних функцій, психоемоційних процесів, сенсорного й моторного розвитку. Вони можуть відчувати труднощі в розумінні значення подій і сприйманні інформації про обставини, у яких перебувають, особливо, якщо ці обставини швидко змінюються. Ці діти можуть відмовлятися брати участь у спільних з іншими дітьми видах діяльності, можуть прагнути ізолюватися тощо.

4. Організація соціально-психологічної безбар'єрності в закладі

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

Щоб не допустити ускладнення й погіршення психологічного стану дітей з особливими освітніми потребами, педагоги мають звертати увагу на відвернення вторинної психологічної травми шляхом організації комфортного, інклюзивного та розвивального освітнього середовища, забезпечення для дітей заходів, спрямованих на запобігання психологічному травмуванню.

Особливої уваги потребують діти, які нещодавно прийшли в садочок, адже виникають природні складнощі, пов'язані з процесом адаптації. А якщо це дитина з-поміж внутрішньо переміщених осіб, то, крім адаптації, може проявитися ретравматизація, пов'язана з попереднім досвідом. Тому цій категорії дітей потрібна додаткова підтримка й увага на всіх етапах її перебування в садочку та під час тренувань.

Тренування є одним з найважливіших способів підготовки до реагування на надзвичайні ситуації, як у контексті фізичної безпеки, так і психологічної. Важливо допомогти дітям усвідомити процес тренування та встановити причинно-наслідкові зв'язки.

«Чому це відбувається?», «Чому важливо готуватися?», «Що потрібно робити?», «Чому варто не боятися, а робити те, чого вже навчився під час тренувань?» тощо

Під час спілкування з дітьми з особливими освітніми потребами важливо звертати увагу на властиві їм прояви тривожності та занепокоєння, які виражатимуться в міміці, жестах, зміні мовлення, інтонації, нервозності. Треба пам'ятати, що такі діти чутливіші до невербальних повідомлень від оточення, особливо до інтонацій і виразу обличчя. Тож педагоги мають пильно слідкувати за власною реакцією, щоб заспокоїти дітей і дати їм приклад для наслідування.

Треба зазначити: коли батьки дітей дошкільного віку перебувають у стані тривоги, страху, тривалого напруження або відчувають інші негативні емоції / стани, це напряму позначається на загальному психологічному й фізичному стані їхніх дітей. Це може проявлятися в домінуванні агресивної поведінки, підвищеній гіперактивності, порушеннях сну, концентрації уваги, проявах підозрливості, недовіри до знайомих і навіть близьких людей, розладах настрою, небажанні комунікувати з іншими тощо. Це все ускладнює процес нормального розвитку дитини й перешкоджає її повноцінному вихованню, освіті та соціалізації.

Посилання на ресурси з питань психологічної допомоги учасникам освітнього процесу.

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

Бажаємо успішного впровадження безбар'єрності в освіті!

Нехай кожен крок на цьому шляху допомагає створювати доступне, інклюзивне та комфортне середовище для всіх учасників освітнього процесу. Ваші зусилля мають велике значення для побудови суспільства, де кожен має рівні можливості для навчання і розвитку.

Розроблено в рамках Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні за ініціативи першої леді України Олени Зеленської

освітня
безбар'єрність

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

Методичні рекомендації

щодо запровадження безбар'єрності освітніх
послуг у закладах загальної середньої освіти

Розроблено в рамках Національної стратегії зі
створення безбар'єрного простору в Україні
за ініціативи першої леді України Олени Зеленської

освітня
безбар'єрність

Зміст документу

1.	Міжнародні документи й нормативно-правові акти	3
2.	Організація фізичної безбар'єрності закладу загальної середньої освіти	8
3.	Організація безбар'єрного освітнього середовища	10
3.1.	Організація безбар'єрного освітнього середовища для учнів з порушеннями когнітивного розвитку	10
3.2.	Організація безбар'єрного освітнього середовища для учнів з порушеннями мовлення	14
3.3.	Організація безбар'єрного освітнього середовища для учнів з порушеннями слуху, зокрема учнів зі зниженим слухом, з кохлеарними імплантами	18
3.4.	Організація безбар'єрного освітнього середовища для учнів з порушеннями зору	23
3.5.	Організація безбар'єрного освітнього середовища для учнів з порушеннями інтелектуального розвитку	28
3.6.	Організація безбар'єрного освітнього середовища для учнів з порушеннями опорно-рухового апарату	32
4.	Організація соціально-психологічної безбар'єрності в закладі загальної середньої освіти	36

Міжнародні документи й нормативно-правові акти, що є основою для надання безбар'єрних освітніх послуг

В основі змін системи освіти щодо надання безбар'єрних освітніх послуг і розвитку інклюзивного навчання лежать насамперед міжнародні документи – декларації та конвенції, що ухвалює Організація Об'єднаних Націй (ООН), яка понад півстоліття є визнаним міжнародним законотворцем у сфері освіти.

Основним документом, що забезпечує право людини на освіту на міжнародному рівні, є Загальна декларація прав людини (1948). Декларація стверджує принцип недискримінації та проголошує право кожної людини на освіту – здобуття певного обсягу знань, культурних навичок, професійної орієнтації.

Положення Декларації отримали подальший розвиток у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966). Пакт передбачає права кожної людини на обов'язкову й безоплатну початкову освіту, а також на поступовий перехід до безоплатної середньої та вищої освіти.

На усунення й запобігання дискримінації в освітній сфері спрямована Конвенція з подолання дискримінації в освіті (1960). Вона підкреслює необхідність подолання дискримінації як бар'єра на шляху до здобуття освіти.

Одним з ключових документів ООН, де значна увага приділяється праву дитини на освіту, є Конвенція про права дитини (1989). Важливим аспектом Конвенції є визнання права на освіту дітей з особливими освітніми потребами, а саме з порушеннями інтелектуального розвитку, складними / комбінованими порушеннями. Документ визначає, що такі діти мають вести повноцінне й достойне життя, мають право на ефективний доступ до послуг у сфері освіти.

Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю (1993) визначають шляхи реалізації права рівних можливостей на здобуття освіти особами з інвалідністю, зокрема в умовах інклюзивного навчання. Документ наголошує на обов'язковості освіти осіб з інвалідністю. Така освіта є невіддільною частиною системи загальної освіти. Держава має впроваджувати інклюзивне навчання й забезпечувати гнучкість освітніх програм, надавати якісні навчальні матеріали, покращувати підготовку педагогічних працівників.

Європейська соціальна хартія (1996) розглядає питання забезпечення права осіб з інвалідністю на самостійність, соціальну інтеграцію, участь у житті суспільства. Це право має забезпечуватися незалежно від віку, характеру й походження інвалідності.

Міжнародним документом у сфері захисту прав людей з інвалідністю є Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006) та Факультативний протокол (2006) до неї. Україна, ратифікувавши Конвенцію у 2009 році, зобов'язалася визнавати право осіб з інвалідністю на освіту без дискримінації. У системі загальної освіти передбачено надання необхідної підтримки для полегшення ефективного навчання, сприяння невиключеності осіб з інвалідністю через інвалідність із системи загальної освіти. Рекомендовано забезпечувати інклюзивну освіту на всіх рівнях упродовж усього життя й розумне пристосування з урахуванням індивідуальних потреб осіб з інвалідністю.

Забезпечити інклюзивну та якісну освіту на рівноправній основі закликає й Інчхонська декларація (2015). Документ зобов'язує держави надати кожній людині можливість здобувати освіту впродовж усього життя. Ця Декларація лягла в основу освітніх завдань у межах Цілей сталого розвитку (2015). Указом Президента України визначено завдання забезпечувати дотримання Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року.

В основі змін системи освіти щодо надання безбар'єрних освітніх послуг і розвитку інклюзивного навчання лежать насамперед міжнародні документи – декларації та конвенції, що ухвалює Організація Об'єднаних Націй (ООН), яка понад півстоліття є визнаним міжнародним законотворцем у сфері освіти.

Конституція України гарантує доступність і безбар'єрність усіх видів освіти в державних і комунальних закладах освіти. Найбільш вразливою щодо безбар'єрності в освіті є категорія осіб з інвалідністю.

Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (1991) регламентує діяльність держави щодо створення особам з інвалідністю правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав. Такі права мають забезпечуватися через підтримку їхніх можливостей нарівні з іншими громадянами в освіті, праці, культурі, фізичній культурі та спорті.

Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012) визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації. Це сприяє забезпеченню рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини та громадянина, зокрема в освіті.

Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» (2015) врегульовує питання безбар'єрності через забезпечення доступності закладів освіти всіх рівнів. Незабезпечення такої доступності розцінюється як порушення обов'язкових регламентних вимог і небезпека для споживачів послуг, які надають ці заклади.

Указ Президента України «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні» (2020) визначає необхідність створення рівних можливостей для всіх груп громадян під час здобуття освіти, професійної діяльності, суспільного життя.

Безперешкодний доступ до будівель, приміщень закладу освіти для дітей з інвалідністю та інших маломобільних груп населення визначають Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності (2015).

Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (2021) сприяє створенню безперешкодного середовища для всіх груп населення, забезпечення рівних можливостей кожній людині реалізовувати свої права, отримувати послуги на рівні з іншими шляхом інтегрування фізичної, інформаційної, цифрової, соціальної та громадянської, економічної та освітньої безбар'єрності до всіх сфер державної політики.

Закон України «Про освіту» (2017) гарантує право здобувати освіту впродовж усього життя та право на доступність освіти. Держава має створювати умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів. Зокрема, йдеться про створення інклюзивних та/або спеціальних груп і класів. Передбачається виявлення та усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері освіти. Документ гарантує доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, які надає держава.

Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020) окреслює умови й державну підтримку доступності загальної середньої освіти. Основою безбар'єрності визначено рівність умов і доступу до здобуття загальної середньої освіти, заборона дискримінації, забезпечення територіальної доступності й організація інклюзивного навчання для учнів, які мають особливі освітні потреби. Цим Законом передбачено урізноманітнення форм здобуття загальної середньої освіти.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти» (2021) передбачає створення умов для безбар'єрності здобуття освіти учнями з особливими освітніми потребами на рівні з іншими здобувачами освіти. Ідеться про забезпечення доступності території закладів освіти, будівель, споруд і приміщень, забезпечення універсального

дизайну або розумного пристосування з урахуванням індивідуальних потреб і можливостей учнів.

Державним стандартом початкової освіти (2018) для усунення бар'єрів надання освітніх послуг передбачено цикли (1–2 і 3–4 класи), що враховують вікові особливості розвитку й потреби дітей. Такий підхід дає можливість забезпечити подолання розбіжностей у досягненнях, спричинених різною готовністю до здобуття освіти.

Державний стандарт повної загальної середньої освіти (2020) одним з ціннісних орієнтирів для реалізації мети базової середньої освіти виділяє забезпечення рівного доступу кожного учня до освіти без будь-яких форм дискримінації учасників освітнього процесу. Для спеціальних закладів і спеціальних класів (груп) закладів загальної середньої освіти в стандарті передбачено години для корекційно-розвиткової роботи. Напрями та змістове наповнення цієї роботи визначаються з огляду на особливості психофізичного розвитку учнів з особливими освітніми потребами.

Для забезпечення безбар'єрності розроблено Державні будівельні норми (ДБН), які впливають або безпосередньо регулюють створення безбар'єрних просторів для надання освітніх послуг. ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення» визнають рівні права на використання житлових будинків і громадських будівель та споруд, зокрема закладів освіти, різними верствами населення, включно з маломобільними групами. Також визначено норми стосовно будівництва й реконструкції закладів освіти та благоустрою територій. ДБН В.2.2-3:2018 «Будинки та споруди. Заклади освіти» пропонують конкретні рекомендації та вказівки щодо забезпечення доступності й організації інклюзивного освітнього середовища в закладах освіти.

Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення умов безбар'єрності, енергоефективності та вимог цивільного захисту» (2023) регулює питання проєктування і будівництва, відновлення пошкоджених об'єктів, зокрема й закладів освіти, на засадах безбар'єрності. Це можливо через дотримання вимог містобудівного законодавства, будівельних норм, нормативних документів, обов'язковість застосування яких встановлена законодавством, щодо забезпечення доступності й безпечності об'єктів для маломобільних груп населення, зокрема осіб з інвалідністю.

Питання безбар'єрності освітніх послуг у галузі загальної середньої освіти актуалізовано в Концепції нової української школи (2016). Безбар'єрність передбачається не лише в змісті освітніх програм, а й у ключових підходах до освітнього процесу, який будується на основі дитиноцентризму й універсального дизайну.

Професійний стандарт (2020) за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» містить інклюзивну компетентність. Ця компетентність дозволяє педагогам створювати безпечне та здорове освітнє середовище. Цьому сприяє внесення до програм підвищення кваліфікації та в зміст неформальної освіти педагогів питань доступності, безбар'єрності й інклюзивного підходу в освіті. Отож не менше ніж 10 % загальної кількості годин підвищення кваліфікації педагогічних працівників обов'язково спрямовується на вдосконалення знань, умінь і практичних навичок у частині роботи з учнями з особливими освітніми потребами.

2. Організація фізичної безбар'єрності закладу загальної середньої освіти.

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

При проектуванні, будівництві нових і реконструкції, реставрації, капітальному ремонті наявних закладів освіти обов'язковим є повне забезпечення вимог доступності, зручності, інформативності й безпечності.

Якщо в наявних будівлях і спорудах неможливо повністю забезпечити вимоги доступності, зручності, інформативності для потреб осіб з інвалідністю, здійснюється їхнє розумне пристосування.

У ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення» встановлено загальні положення щодо забезпечення доступності будівель і споруд, їхнього розумного пристосування з урахуванням потреб маломобільних груп населення, які конкретизуються в інших будівельних нормах з урахуванням специфіки об'єкта нормування.

Ці норми поширюються на проектування, будівництво нових і реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт наявних житлових будинків та громадських будівель і споруд, а також на їхнє розумне пристосування з урахуванням потреб маломобільних груп населення.

Також вимоги до проектування та будівництва нових і реконструкції наявних будівель закладів загальної середньої освіти та пристосування їхніх приміщень, що входять до складу будівель іншого призначення, визначено ДБН В.2.2-3:2018 «Заклади освіти».

При цьому ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення» мають ширшу сферу дії, оскільки поширюються на реставрацію, капітальний ремонт і розумне пристосування.

Ці рекомендації розроблено на основі вищезазначених державних будівельних норм, вони містять основні вимоги доступності, їх також рекомендується застосовувати при поточному ремонті й доброустрої (встановленні тимчасових споруд).

Рішення щодо об'єктів повинні враховувати вільний доступ для всіх груп населення, зокрема маломобільних. При цьому ці рішення не мають обмежувати умов життєдіяльності інших груп населення, а також ефективності експлуатації будівель. З цією метою елементи будівель і споруд мають бути універсальними для використання всіма групами населення. Необхідність застосування спеціалізованих елементів, що враховують специфічні потреби осіб з інвалідністю, встановлюється за умови відсутності варіантів універсальних елементів.

2. Організація фізичної безбар'єрності закладу загальної середньої освіти.

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

Питання доступності закладу освіти необхідно розглядати комплексно, забезпечуючи доступність прилеглої до об'єкта території (зокрема, паркувальних місць, шляхів руху), входів / виходів (вхідних груп), вертикальних і горизонтальних шляхів руху всередині об'єкта, приміщень (зокрема, санітарно-гігієнічних), а також укриттів. Усе це є складовими частинами доступності об'єкта.

З детальними рекомендаціями щодо доступності закладів освіти, підготовленими Всеукраїнським громадським об'єднанням «Національна Асамблея людей з інвалідністю України», можна ознайомитися за посиланням.

3.1. Організація безбар'єрного освітнього середовища для учнів з порушеннями когнітивного розвитку

Основними бар'єрами у навчанні в учнів із затримкою психічного розвитку (далі – ЗПР) є труднощі взаємодії з одним або декількома членами родини, у шкільному або соціальному середовищі; труднощі в прийнятті особистих рішень.

У зв'язку з цим підтримка учнів із ЗПР в освітньому процесі передбачає:

- відповідність меблів особливим потребам учнів;
- виявлення психологічної готовності учнів до уроку, створення емоційного фону уроку;
- використання спеціальних засобів корекції з урахуванням специфіки порушень;
- оптимізацію темпу роботи й динаміки втомлюваності;
- створення умов для активної діяльності учня на уроці;
- розвиток спостережливості, досвіду практичної діяльності, формування навичок і вмінь самостійно опановувати знання й користуватися ними;
- виявлення найбільш типових прогалин у знаннях з метою поступово заповнити їх і не допустити посилення відставання цих учнів від інших учнів класу;
- стимулювання активності на уроках, підтримку навіть незначних успіхів і зосередження на цьому уваги інших учнів;
- створення атмосфери позитивного та дружнього ставлення й постійної підтримки;
- врахування недостатнього вміння засвоювати знання, а отже, особливо на перших етапах навчання, використання наочності й докладного пояснення;
- врахування труднощів орієнтування в завданні;
- адаптацію інструкцій з урахуванням особливих освітніх потреб та індивідуальних труднощів учнів;
- підвищення мотивації навчальної та пізнавальної діяльності засобами постійної підтримки та стимулювання;

- зменшення кількості завдань, залучення до роботи з такими дітьми спеціалістів школи – логопеда, психолога, спеціаліста лікувальної фізкультури тощо;
- проведення занять з розвитку всіх видів сприймання, особливо зорового та слухового, на базі яких розвиваються вищі психічні функції;
- зміцнення працездатності, вміння зосереджувати увагу й цілеспрямовано працювати під час корекції розвитку та навчання;
- розвиток навчальної мотивації, бажання вчитися, віри дитини у власні сили, що можливо завдяки усвідомленню й оцінці реальних досягнень;
- необхідність домогтися зв'язку між відчуттям і словом, сприйманням і словом, уявленням і словом під час формування в дитини знань про навколишній світ;
- розвиток пізнавальної діяльності;
- приділення уваги виробленню вміння орієнтуватися в сторонах предметів, які є перед дитиною;
- формування вміння працювати за інструкцією, послідовно виконувати завдання (таку роботу можна проводити під час конструювання, малювання);
- підтримку щонайменших позитивних проявів у навчанні, спілкуванні, поведінці;
- створення умов, за яких проблеми психічного розвитку дитини не перешкоджають досягненням у навчанні.

Бар'єри у навчанні в учнів з розладами аутистичного спектра (далі – РАС):

відсутні, слабо або недостатньо сформовані навички звертання уваги на людину, що говорить, навички діалогу, соціальні навички; залежність від підказок; вгадування; труднощі в узагальненні, у перенесенні набутих навичок на нові ситуації; слабка або нетипова мотивація; залежність від заохочень; сенсорні захисти.

У зв'язку з цим підтримка учнів з РАС в освітньому процесі передбачає:

- розміщення учня близько до вчителя, щоб підтримувати його і контролювати;
- спілкування, інформаційну діяльність: бесіди, екскурсії, зниження тривожності та підвищення почуття безпеки;
- діяльність зі створення відносин: спілкування «учитель – учень», «учень – учень», спілкування за межами школи;
- постійне заохочення;
- розробку системи оцінки успішності, що відображає прогрес досягнень учня, обговорення її адміністрацією та батьками дитини;
- заохочення роботи в групах, зосередженість на комунікативних навичках учня;
- ознайомлення учня з правилами, яких він має дотримуватися;
- надання консультацій і зразків виконання будь-яких завдань, які учень вважає занадто важкими для себе;
- поступове збільшення числа завдань, які учень має виконати;
- пріоритетне використання візуальних засобів, презентацій предметів і менше використання сюжетних презентацій;
- акцентування на навичках використання комп'ютера;
- подання реальних життєвих ситуацій;
- сприяння соціальному й мовному розвитку за допомогою різних технік, методів інтерактивної роботи;
- організацію заходів, спрямованих на встановлення взаємності (пісні, ігри в м'яч тощо).

Основними бар'єрами у навчанні в учнів із синдромом дефіциту уваги й гіперактивністю (далі – СДУГ) є розлади когнітивних психічних функцій (уваги, пам'яті, мислення), низька здатність робити нотатки, загальмованість, що призводить до нездатності вчитися на помилках або з опорою на попередній досвід.

За наявності дефіциту уваги з гіперактивністю дитина демонструє різні розлади особистості як усередині, так і зовні. Внутрішній розлад може виникнути, наприклад, як тривалий стан тривоги (необґрунтований страх і розчарування); емоційна нестійкість і депресія; ізоляція, відмова від інших; відраза до діяльності, байдужість.

У зв'язку з цим підтримка учнів з СДУГ в освітньому процесі передбачає:

- початок діяльності з завдання або стимулу, який приверне увагу; залучення й утримання уваги вербальними та невербальними елементами (жестами, мімікою, тоном голосу);
- надання додаткового часу для виконання конкретних завдань;
- адаптацію часу, виділеного на виконання завдання або тесту, наприклад: індивідуалізація часу, відведеного на діяльність; встановлення різних ритмів (зростання або зменшення ритму) для деяких учнів;
- використання коротких перерв під час уроку;
- недопущення різких переходів від одного виду діяльності до іншого;
- визначення способів підтримки або заохочення й похвали сильних сторін дитини, особливо в позаурочний час;
- усунення чинників, які можуть відвертати увагу дитини під час уроку;
- визначення заходів, які приємні для дитини, і заохочення її участі в них.

3.2. Організація безбар'єрного освітнього середовища для учнів з порушеннями мовлення

Опанування мовних знань на уроках української та іноземної мови, читання – мета навчання в молодших класах.

З 5 класу вони стають головним інструментом вивчення всіх шкільних предметів, а тому мають бути досконалыми: дитина має безперешкодно читати, писати, вільно висловлювати свої думки. У закладі загальної середньої освіти можуть навчатися діти, **особливості розвитку усного мовлення** яких продовжують створювати **бар'єри** на шляху до успішного опанування шкільних знань (див. розділ «Дошкільна освіта»). Вони справляють негативний вплив на якість опанування писемного мовлення (читання і письма). Водночас **навчальні труднощі**

дислексія –	особливості опанування навички читання;
дисграфія –	особливості опанування навички запису слів, які пишуться так, як чуються (не потребують знання правил правопису);
дизорфографія –	особливості опанування навички запису слів, які пишуться відповідно до певних правил правопису) можуть бути стосуватися читання й письма школярів, у яких попередній розвиток мовлення перебігав безперешкодно.

можуть бути стосуватися читання й письма школярів, у яких попередній розвиток мовлення перебігав безперешкодно. Представники обох означених груп відчувають необхідність у спеціальній підтримці – організації такого освітньо-розвивального середовища, яке було б спроможним задовольнити особливі мовленнєві потреби, відкриваючи безперешкодний доступ до освітніх послуг, регламентованих Законом України «Про освіту».

Розглянемо бар'єри у навчанні в дітей з порушеннями мовлення.

Особливості мовленнєвого розвитку можуть спричиняти негативний вплив на якість розуміння інструкцій до завдань у підручниках та усвідомлення самих текстів, які треба прочитати; виконання різних типів письмових завдань і письмової комунікації в цілому (виклад власних думок на папері, створення писемних повідомлень тощо). Вони можуть проявлятися в труднощах правильного усного відтворення одиниць мовлення в процесі читання та їхнього написання при виконанні письмових завдань як у дітей з порушеннями усного мовлення, так і в дітей без порушень усного мовлення.

Опанування навичок читання може супроводжуватися труднощами запам'ятовування друкованих літер; тривалим періодом формування навичок переходу від розпізнавання окремих літер до називання складів (а потім слів); наявністю замінів, пропусків, додаткових літер, які мають схожі ознаки; численними помилковими здогадками (дитина не дочитує слово, а вигадує його продовження); труднощами в розумінні прочитаного тощо.

Письмові роботи дітей (списування, диктанти, творче письмо) можуть характеризуватися присутністю замінів, пропусків, додаткових літер, складів слів; пунктуаційних та орфографічних помилок тощо.

Такі особливості можуть проявлятися в різному сполученні й бути притаманними читанню та письму однієї дитини. Особливості розвитку пізнавальної сфери мають вторинний характер (див. розділ «Дошкільна освіта»).

Організація **безбар'єрного освітнього середовища** для школяра з особливими мовленнєвими потребами передбачає врахування особливостей її розвитку (зокрема, висвітлених у розділі «Дошкільна освіта»), освітніх труднощів, визначення ступеня їхнього прояву й організацію необхідних пристосувань, що полягають у здійсненні адаптацій і модифікацій навчального матеріалу, а також належному рівні кваліфікації фахівців та обізнаності батьків з потребами їхніх дітей і стратегією їхньої підтримки.

Для надання підтримки дітям з особливими мовленнєвими потребами в освітньому процесі потрібно:

- своєчасно помітити труднощі, зіставити їх з усним мовленням (за наявності особливостей усного мовлення потрібно розпочати роботу саме над їхнім усуненням, налагоджуючи співпрацю з учителем-логопедом і батьками дитини; здійснювати моніторинг прогресу дитини на заняттях з учителем-логопедом з метою створення аналогічних умов успішності виконання завдань дитиною в класі);
- пристосуватися до індивідуального розкладу й маршруту дитини в процесі опанування цих навичок, що означає надати потрібну кількість часу та тренувальних вправ на засвоєння;

3. Організація безбар'єрного освітнього середовища

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

- визначити, які «опори» можуть суттєво допомогти в опануванні навичок (сприймання на слух, зорове сприймання, рухова активність, дотик тощо) й організувати ігри, у яких дитина могла б користуватися таким способом засвоєння, який є найкраще розвиненим (наприклад, часто опанування навичок читання доречніше розпочати через письмо: дитина слухає, як звучить слово, добирає потрібні букви на кожен звук (з розрізної азбуки або шляхом записування) і лише потім читає те, що утворилося в результаті таких дій тощо);
- налагодити співпрацю з усіма особами, які дотичні до навчання й виховання дитини з метою висування однакових вимог до організації освітньо-розвивального середовища в школі та вдома;
- своєчасно виявити необхідність надати додаткову психологічну підтримку й задовольнити потребу в ній, звертаючи увагу батьків та інших членів команди супроводу дитини;
- організувати підтримку дитини з опорою на загальний алгоритм пристосувань освітнього середовища відповідно до потреб дитини, наповнюючи його конкретним індивідуальним змістом.

Типи	Індивідуальні особливості
Скорочення обсягу, зниження ступеня складності матеріалу завдання, збільшення часу на виконання	Максимальне використання інтересів дитини для досягнення навчальних цілей. Активне залучення методу імпровізації (прояв гнучкості з боку педагога «тут і зараз») з метою підтримки інтересу дитини.
Міра допомоги (опори): демонстрація зразка, виконання частини завдання спільно тощо	Надання можливості розпочати виконання завдання зі спостереження за діяльністю однокласників.
Способи концентрації уваги (сильні подразники)	Організація роботи на основі тем, що становлять інтерес для дитини (техніка, обладнання, транспорт, дорожні знаки, папуги, складові різних предметів тощо).
Стиль сприймання та рівень уявлень	Виконання спеціальних завдань, спрямованих на одночасне охоплення кількох подразників та їхнє узагальнення (орієнтація на полісенсорність).

3. Організація безбар'єрного освітнього середовища

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

Частота повторення виконання завдання	Повторення завдань, що вимагають узагальнення й послідовного синтезу (використання того самого матеріалу за необхідності).
Контроль і корекція виконання завдань (виправлення помилок)	Виконання завдань, спрямованих на виправлення помилок, аналогічних своїм, у контексті ігрових ситуацій.
Способи та частота релаксації	Організація відпочинку залежно від стану та бажання дитини.
Співпраця з дорослими, однокласниками	Ненав'язливе залучення до спільних видів діяльності шляхом розігрування ситуацій, що викликають інтерес у дитини. Акцентування на здібностях дитини в присутності інших дітей.

3.3. Організація безбар'єрного освітнього середовища для учнів з порушеннями слуху, зокрема учнів зі зниженим слухом, з кохлеарними імплантами

Безбар'єрність передбачає насамперед дотримання принципу універсального дизайну в організації навчання, тобто створення умов, максимально зручних і сприятливих для всіх дітей, і водночас не виключає застосування за потреби спеціальних додаткових пристосувань.

Наприклад, не готувати окремі матеріали для дитини з особливими освітніми потребами, а запланувати такі способи презентації навчальної інформації, які б включали усні пояснення, зразки, наочні інструкції, децю скороченні схематичні приклади тощо. Навіть те, що на перший погляд здається незвичним у класі (навчанні), може стати повсякденною практикою та сприяти успішності всіх дітей. Запропоновані рекомендації можна впровадити в щоденну роботу, якщо до навчання залучені діти з порушеннями слуху, зокрема зі зниженим слухом.

Основні взаємопов'язані складові освітнього процесу, які потрібно враховувати при забезпеченні доступності:

- комунікація (спілкування, взаємодія, соціальні контакти);
- навчання (академічні знання, навички, уміння застосовувати знання тощо);
- орієнтація в навколишньому середовищі, зокрема звуковому й візуальному.

Діти з порушеннями слуху можуть використовувати словесну та/або жестову мову як основний засіб спілкування й навчання. Основну мову, якою спілкується дитина, потрібно застосовувати як базову (першу) мову в навчанні. Важливе місце в навчанні, зокрема дітей, які не чують, належить опануванню словесного письмового мовлення (навички читання, письма тощо).

Діти зі зниженим слухом сприймають інформацію частково через слух (залежно від ступеня зниження слуху, можливості компенсувати порушення слуховими апаратами або кохлеарними імплантами) та через зір (важливий додатковий або основний канал отримання інформації при зниженні слуху).

Безбар'єрність в освітньому процесі для дітей зі зниженим слухом і дітей з кохлеарними імплантами передбачає **усунення перешкод у сприйманні звукової (акустичної) інформації** шляхом поєднання дублювання її засобами, що можуть сприйматися через зір (візуально) і забезпечення оптимальних умов для сприймання звукової інформації (частина учнів зможуть її сприймати, але дещо спотворено, не повністю, за наявності наочності, відсутності зайвих шумів тощо).

Для глухих дітей і дітей зі зниженим слухом, для яких основним (або одним з основних) засобом спілкування є українська жестова мова, доступність у навчанні передбачає використання жестової мови як мови навчання поряд зі словесною (переважно письмо й читання), що зумовлює необхідність для вчителя володіти жестовою мовою або використовувати послуги перекладача жестової мови.

Ще однією умовою безбар'єрності при зниженні слуху може бути додаткова підтримка у вивченні предметів мовного циклу, часткове (тимчасове) спрощення (зниження складності) словесних висловлювань – **прості речення, пояснення незнайомих слів (зокрема, за допомогою наочності), скорочення навчальних текстів тощо.**

Доступність також передбачає можливість презентації знань дитиною в різний спосіб, врахування труднощів в опануванні мови та мовлення.

Важливо наголосити, що зниження слуху впливає на соціалізацію, налагодження комунікації (що є не менш важливим для розвитку дитини, ніж навчання). Тому необхідно забезпечувати відповідну підтримку, залучати до спільних видів роботи в класі, поза класом, створювати умови для самореалізації, виявлення здібностей тощо.

Спектр і ступінь труднощів, напрями й обсяг підтримки залежать від багатьох чинників і є індивідуальними для кожної дитини.

Як один із сучасних ефективних засобів безбар'єрності можна розглядати кохлеарну імплантацію. Кохлеарна імплантація впливає на соціальне функціонування людини, а саме на взаємодію із соціальним оточенням, соціальну активність, особистісну реалізованість. Із соціального погляду кохлеарну імплантацію розглядаємо як комплекс заходів, метою якого є створення умов для усунення бар'єрів у діяльності та участі в житті громади, орієнтування в аудіальному середовищі та комунікації в широкому мовно-культурному середовищі. Отже, кохлеарну імплантацію можна розглядати як один із засобів попередження та подолання комунікативних бар'єрів.

Детальну інформацію щодо створення безбар'єрного середовища можна дізнатися з літературних джерел, наведених у додатку.

Підтримка учнів з порушеннями слуху, зокрема зі зниженим слухом, з кохлеарними імплантами в освітньому процесі передбачає:

- забезпечення достатнього освітлення для того, щоб бачити обличчя всіх, хто залучений або може бути залученим до розмови, та орієнтуватися в загальному контексті (ситуації) спілкування; бачити наочність, підписи тощо;
- розміщення дитини в класі, яке забезпечить їй звукову й зорову доступність, зокрема вибір місця ближче до вчителя та дошки;
- забезпечення можливості для дитини завжди бачити обличчя вчителя, коли він говорить (уникнення ситуацій, коли вчитель говорить, відвернувшись від дитини);
- дотримання слухової робочої відстані – відстані, на якій дитина здатна сприймати акустичні сигнали;
- зниження рівня загального шуму й відлуння, уникнення полілогу (говоріння по черзі) (мінімізація фонового шуму від внутрішніх (робота технічних засобів, переміщення стільців, навчального обладнання тощо) і зовнішніх (з коридорів, інших класів, вулиці, ігрових майданчиків тощо) джерел);
- дотримання природного темпу, гучності, виразності мовлення, артикуляції (занадто гучне та/або уповільнене мовлення утруднює розуміння);
- широке використання наочності, схем, таблиць, макетів, піктограм, інсценування тощо (підкріплення словесної інформації наочностю);
- надання зразка виконання завдання;
- використання підписів, дублювання усної інформації в письмовій формі, використання конспектів занять, фільмів і відео із субтитрами, слайдів з текстом, який озвучується, тощо;
- уникання тривалого монологу вчителя, занадто розгорнутих речень; використання чітких, покрокових, візуалізованих інструкцій; зниження складності (за потреби) усних повідомлень і письмових текстів, пояснення нових, незнайомих слів, абстрактних понять з опорою на наочність і досвід дитини;
- збільшення часу на виконання завдань;
- повторення матеріалу й закріплення навичок перед вивченням нового;

- врахування специфічного слухо-зорового сприймання мовлення (зокрема, важкості записувати й одночасно слухати тощо);
- володіння вчителем жестовою мовою або залучення перекладача жестової мови (дотримання правил організації навчання за участі перекладача жестової мови), якщо дитина користується жестовою мовою;
- варіативність і множинність способів викладання навчального матеріалу вчителем, виконання завдань і презентації знань дітьми (замість усної відповіді запропонувати письмову; замість написання диктанту – інше письмове завдання, тест тощо);
- за потреби додаткова індивідуальна допомога в навчанні, консультування (додаткова підготовка до уроків і закріплення матеріалу після уроків з учителем, асистентом учителя, батьками);
- мотивування дитини за допомогою створення позитивної атмосфери з опорою на її досвід та інтереси, заохочення (підбадьорювати, хвалити, відмічати навіть найменші успіхи тощо).

Умови забезпечення безбар'єрності:

- вчасне виявлення порушень слуху в дитини, вчасне оптимальне слухопротезування, залучення до системи супроводу;
- забезпечення комунікації з дитиною із застосуванням різних засобів (словесна, жестова мова) залежно від індивідуальних потреб дитини й запитів батьків;
- доступність корекційно-розвиткових послуг (занять) з розвитку слухового сприймання, мовлення та іншого відповідно до рекомендацій фахівців інклюзивно-ресурсного центру;
- застосування сучасних підходів, методик, прийомів забезпечення доступності в навчанні, зокрема в інклюзивному класі: диференційоване викладання; множинні способи представлення навчального матеріалу тощо;
- використання технічних засобів звукопідсилення, спеціальних допоміжних засобів, комп'ютерних корекційно-розвиткових і навчальних програм;
- програмне забезпечення (у смартфонах, ноутбуках тощо), що здійснює словесно-жестовий переклад, переклад усного мовлення на писемне, титрування;

3. Організація безбар'єрного освітнього середовища

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

- психологічна підтримка в адаптуванні до нових умов, соціалізації, подоланні психологічних проблем (зокрема, інколи діти можуть відмовлятися носити слухові апарати, користуватися FM-системою або іншими допоміжними пристроями, сидіти поряд з асистентом вчителя тощо, оскільки це привертає небажану увагу);
- організація командної роботи вчителя, сурдопедагога, психолога, сурдолога та інших фахівців, спільне планування процесу навчання;
- співпраця з батьками, допомога їм, забезпечення інформацією та навчальними матеріалами (за потреби).

3.4. Організація безбар'єрного освітнього середовища для учнів з порушеннями зору

Порушення зору створюють значні перешкоди в орієнтуванні в просторі – на території освітнього закладу, у будівлі, побутових приміщеннях, а також у межах навчального середовища.

Для забезпечення орієнтування в будівлі й безпечного переміщення школярів з порушеннями зору **повинні бути обладнані відповідні тактильні орієнтири:**

- направні поручні в коридорах і рельєфні позначення на дверях до навчальних та інших приміщень;
- схеми приміщень з рельєфним текстом, зображенням або написами шрифтом Брайля; рельєфні плани на сходових майданчиках та у вестибюлі;
- тактильне покриття підлоги перед перешкодами й місцями зміни напрямку руху (підйомами, сходами, поворотами коридорів тощо);
- небезпечні для учнів з глибокими порушеннями зору місця (наприклад, сходи, дерева біля освітнього закладу тощо) повинні мати огорожі для їхньої повної безпеки;
- у туалетах і душових кабінах, у спортивній роздягальні вентиля для гарячої та холодної води мають бути різної форми.

Також необхідно створити зручне для орієнтування учнів з порушеннями зору середовище в шкільній їдальні.

Водночас важливо підтримувати вміння дітей пересуватися та орієнтуватися в класі та школі самостійно. Необхідні тренування та підтримка таких навичок.

На входах, у будівлі школи, ліфтових кабінах і побутових приміщеннях необхідно використовувати звукові маячки.

Важливі й візуальні орієнтири – яскраві кольорові умовні позначення, пофарбовані яскравими кольорами огорожі, вказівники, надписи й підсвічування в затемнених місцях (наприклад, у шафах для книг, одягу тощо).

- Перша й остання сходинки кожного сходового підйому повинні бути пофарбовані в контрастні кольори для візуального попередження дітей зі зниженим зором.

Контрастне маркування (контрастні позначення на дверях, контрастні смуги на сходах тощо) дозволяє учням з порушеннями зору отримувати інформацію про наявність перешкод.

- Також необхідно організовувати спеціальні робочі (навчальні) місця для школярів з порушеннями зору для безпечної та комфортної освітньої діяльності. Їхнє облаштування спрямоване на усунення надмірних фізичних, динамічних, статичних, сенсорних, емоційних та інтелектуальних навантажень і має унеможливити погіршення здоров'я або травматизм учнів з порушеннями зору.
- Робоче (навчальне) місце має бути забезпечене додатковим індивідуальним джерелом світла (відповідно до рекомендацій лікаря-офтальмолога). Шкільну парту рекомендується зафіксувати й забезпечити обмежувальними бортиками, що забезпечить стабільність робочої зони (за рекомендацією тифлопедагога).
- У приміщенні класу (спеціального кабінету) необхідно передбачити місця для зберігання брайлівських книг, зошитів, індивідуальних тифлотехнічних та оптичних засобів, а також дидактичних матеріалів, виконаних рельєфно-крапковим шрифтом.

Ці та низка інших спеціальних заходів дозволяють учням з порушеннями зору вільно орієнтуватися, пересуватися, навчатися та брати участь у житті закладу освіти.

Забезпечення для учнів з порушеннями зору безбар'єрного освітнього й інформаційного середовища передбачає:

наявність і використання учнями з порушеннями зору засобів корекції та компенсації пізнавальних можливостей:

- оптичних пристосувань і тифлоприладів (луп – ручних, опорних, стаціонарних; окулярів – мікроскопічних, телескопічних, гіперокулярних; монокулярних і бінокулярних; проєкційних збільшувальних апаратів – епі- та діапроєкторів);
- рельєфно-графічних і друкованих (зі збільшеним шрифтом) підручників і навчальних посібників, а також спеціальних підставок для книг;
- рельєфно-наочних посібників, об'ємних або рельєфних макетів і моделей;
- грифелів і приладів для ручного письма за Брайлем, плоского письма й рельєфного малювання;

- спеціальних друкарських машинок тощо;

наявність і використання учнями з порушеннями зору наступних інформаційно-комунікаційних засобів:

- сканувального пристрою;
- персонального мультимедійного комп'ютера (з програмою екранного збільшення й читання);
- брайлівського дисплея;
- принтерів для текстів плоскодруківаним шрифтом і шрифтом Брайля;
- синтезаторів мовлення;
- бібліотеки відповідних комп'ютерних програм;
- засобів для користування аудіокнигами тощо.

Зміст підручників і навчальних посібників для учнів з порушеннями зору загалом не відрізняється від змісту посібників для учнів з нормальним зором. Однак в оформленні цих підручників і навчальних посібників є певна специфіка.

Тексти в підручниках для учнів з глибокими порушеннями зору мають бути надруковані рельєфно-крапковим шрифтом Брайля та містити рельєфні малюнки, креслення та схеми. Для учнів, що мають залишковий зір, необхідні підручники, що поєднують рельєфний і кольоровий друк.

У підручниках для школярів зі зниженим зором використовується збільшений плоскодруківаний шрифт та адаптовані кольорові ілюстрації (зі зменшеною кількістю дрібних деталей і чітким виділенням контурів зображень).

Вагоме місце в освітньому процесі займає також **застосування сучасних спеціальних технічних засобів**. Особливе місце серед них займає комп'ютер, завдяки якому учень з порушенням зору отримує широкий доступ до навчальної та соціально-культурної інформації, а також до міжособистісної комунікації – навчально-пізнавальної та індивідуально-особистісної.

Для вивчення дисциплін гуманітарного циклу потрібна наявність:

- аудіокниг, озвучених уроків та аудіопідручників, записаних на цифрові носії;
- тифлоплеєра з функцією диктофона для відтворення;
- портативного пристрою для читання.

Крім того, мають бути передбачені:

- обладнання приміщень спеціальними шкільними меблями відповідно до вікових і фізичних можливостей учнів;
- застосування призначених офтальмологом засобів корекції зору;
- підвищення норм освітленості в приміщеннях, що дозволяє регулювати природне освітлення.

Для занять фізичною культурою також потрібне спеціалізоване спортивне обладнання:

- спеціальні тренажери й інвентар;
- бігові доріжки;
- велосипеди-тренажери тощо.

Особливості роботи педагогів з такою дитиною:

- В організації робочого місця, обсягу матеріалу, наочності й методів навчання необхідно враховувати конкретний зоровий діагноз. Наприклад, дитину з короткозорістю треба посадити ближче до дошки, а дитину з далекозорістю – далі від неї.
- Якщо вчитель показує завдання на дошці, то він має переконатися, що дитина все бачить.
- Мовлення вчителя має бути чітким, виразним, зрозумілим. Учитель має вголос коментувати всі свої дії (малювання, показування, письмо тощо).

3. Організація безбар'єрного освітнього середовища

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

- Щоб залучити учнів з порушеннями зору у фронтальну роботу класу, необхідно підготувати для них індивідуальний роздатковий дидактичний матеріал, наприклад картки, таблиці, схеми.
- Не перебільшувати обсяг домашніх завдань, щоб не перевантажувати зір.
- В освітньому процесі насамперед дотримуються режиму дозованого зорового навантаження під час навчання письма й читання, роботи з наочним матеріалом, перегляду відеоінформації тощо.

В освітньому процесі насамперед дотримуються режиму дозованого зорового навантаження під час навчання письма й читання, роботи з наочним матеріалом, перегляду відеоінформації тощо.

3.5. Організація безбар'єрного освітнього середовища для учнів з порушеннями інтелектуального розвитку

Порушення інтелектуального розвитку – це системне порушення пізнавальної діяльності внаслідок органічного ураження кори головного мозку, що не прогресує.

Залежно від інтенсивності ураження кори головного мозку порушення інтелектуального розвитку в дітей можуть виявлятися різними якісними характеристиками прояву: від легкого до помірного, важкого та глибокого ступеня. Ступінь прояву інтелектуальних порушень відбивається на особливостях психофізичного розвитку дитини.

Попри труднощі формування уявлень і набуття знань та навичок, за умови організованого корекційно-розвивального навчання й використання спеціальних методів, прийомів і засобів діти з порушеннями інтелектуального розвитку мають можливості для розвитку й навчання.

Особливі освітні потреби дітей з порушеннями інтелектуального розвитку обумовлені специфікою порушень пізнавальної діяльності та психічного розвитку, що визначає особливу логіку організації освітнього процесу й корекційно-розвиткових послуг і відображено в структурі та змісті освіти:

- потреба в особливій організації освітнього середовища, що характеризується доступністю змісту та предметно-практичним характером навчання;
- потреба у використанні спеціальних методів, прийомів і засобів навчання (зокрема, допоміжних та альтернативних засобів комунікації);
- потреба в цілеспрямованому навчанні прийомів навчальної діяльності (розуміння інструкції, аналіз способу виконання завдання, виконання за зразком і допомогою, самоконтроль діяльності);
- потреба в корекції та розвитку психічних процесів;
- потреба у формуванні знань та умінь, що сприяють соціальній адаптації;
- потреба в засвоєнні морально-етичних норм поведінки, опануванні практичних навичок спілкування з іншими людьми;
- потреба в трудовій і професійній підготовці;

- потреба у створенні психологічно комфортного середовища: атмосфери прийняття в класі, ситуації успіху на уроці або під час іншої діяльності.

Означені особливі освітні потреби обумовлені особливостями психофізичного розвитку дітей з порушеннями інтелектуального розвитку й можуть проявлятися по-різному. Отже, **важливо застосовувати різноманітні форми організації навчання**, що сприятиме успішній соціальній адаптації учнів.

Освітні труднощі в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку спричинені певними особливостями функціонування пізнавальної діяльності.

Зниження пізнавальної активності, що обумовлено уповільненням темпу психічних процесів, позначається на процесі опанування життєво необхідних знань і навичок. Знання учнів про довкілля є неповними й зазвичай спотвореними, а їхній життєвий досвід украй бідний. Діти з порушеннями інтелектуального розвитку мають виражені труднощі в сприйманні навколишнього середовища: не досліджують предметів, не виявляють зацікавленості й не ставлять запитань дорослим.

Учні мають труднощі в процесі запам'ятовування навчального матеріалу. Точність і міцність запам'ятовування як наочного, так і вербального матеріалу доволі низька. Дітям складно використовувати вже засвоєні знання в нових умовах. Також труднощі виявляються в процесі спілкування з дорослими й однолітками. Мовлення вирізняється збідненістю як пасивного, так і активного словника. Дітям складно підпорядкувати свою поведінку вимогам, які висувають батьки, вчителі, дитячий колектив. Їм властиві безініціативність, відсутність мотивації як у навчальній, так і в ігровій та трудовій діяльності.

Учні мають стійкі виражені труднощі в опануванні програмового матеріалу з мови, читання, математики, в ознайомленні з навколишнім середовищем тощо; не цікавляться і не ставлять запитань дорослим стосовно процесів і явищ у природі й соціумі. Освітні труднощі можуть мати різний ступінь прояву залежно від інтелектуальних можливостей учнів і створюють певні бар'єри для успішного навчання та соціальної адаптації дітей в закладі освіти.

Шляхи подолання освітніх труднощів (підтримка)

Для успішної реалізації освітніх завдань на основі забезпечення індивідуального підходу до учнів з порушеннями інтелектуального розвитку мають бути створені певні умови.

Урахування особливостей пізнавального розвитку дітей.

Необхідно пам'ятати, що учні з порушеннями інтелектуального розвитку мають обмежені можливості пізнавальної діяльності, не можуть швидко та правильно реагувати й обробляти інформацію з навколишнього середовища. Тож цим дітям важливо надавати підтримку й допомогу, максимально враховуючи їхні інтелектуальні можливості.

Урахування конкретної ситуації впливу.

Для встановлення особистого емоційного контакту вчителю вкрай важливо використовувати невербальні засоби мови: жести, міміку, виразність мовлення, погляд, але робити це треба обережно. Важливо враховувати обставини, які зумовили вчинок учня. Неадекватна поведінка дитини може бути спричинена загостренням хвороби, втомою, конфліктними емоційними переживаннями.

Індивідуальний підхід до оцінювання.

Учні з порушеннями інтелектуального розвитку важко адаптуються до умов шкільного навчання. Вони відчувають труднощі під час засвоєння правил шкільного життя, неточно розуміють настанови вчителя, тому досить часто їхня поведінка оцінюється негативно. Позитивну ж поведінку дітей учителі сприймають часто як належне і ніяк не оцінюють. Найменші успіхи учня в навчанні, прояви старанності заслуговують на заохочення.

Забезпечення доброзичливого клімату в колективі.

Учні з порушеннями інтелектуального розвитку важко адаптуються до умов шкільного навчання. Вони відчувають труднощі під час засвоєння правил шкільного життя, неточно розуміють настанови вчителя, тому досить часто їхня поведінка. Психічний розвиток дитини з порушеннями інтелектуального розвитку значною мірою залежить від того, як її сприйматиме найближче оточення. Створення доброзичливого психологічного клімату в колективі, формування в дітей прагнення допомогти одне одному,

підтримати – усе це позитивно позначиться на ефективності педагогічної роботи й реалізації принципу індивідуального підходу.

Індивідуалізація завдань.

Залежно від індивідуальних особливостей учня й характеру труднощів, які викликає в нього навчальна діяльність, варто пропонувати завдання в різній формі, а саме:

- за несформованості фонематичного сприймання (у початкових класах) замість диктанту можна використовувати списування тексту;
- за виявлення труднощів під час письма за зразком (у період опанування грамоти) можна пропонувати письмо за контуром чи опорними крапками в зошитах;
- за наявності труднощів із запам'ятовуванням словесної інструкції можна використовувати наочну: таблиці, умовні позначення тощо;
- за неможливості зрозуміти хід виконання задачі треба показати аналогічну, розв'язану раніше або запропонувати виконати її практично.

Провідним завданням має бути активізація вольових зусиль учнів, їхньої самостійності, підтримання інтересу до виконання навчальної роботи.

Досить важливо, працюючи з такими дітьми, звертати увагу на проблеми в навчанні, бо від їхнього подолання залежатиме успішність у подальшому навчанні й соціалізації.

3.6. Організація безбар'єрного освітнього середовища для учнів з порушеннями опорно-рухового апарату

Порушення опорно-рухового апарату – це збірне поняття, яке охоплює рухові розлади, які впливають на здатність особи керувати рухами свого тіла та різняться за причинами виникнення й характером прояву.

Залежно від природи виникнення порушення опорно-рухового апарату в дітей умовно можна розподілити на такі групи:

- порушення моторної сфери внаслідок захворювань нервової системи (дитячий церебральний параліч (далі – ДЦП), поліомієліт);
- вроджені порушення опорно-рухового апарату (зокрема, вроджені деформації стоп, аномалії розвитку хребта, недорозвиток кінцівок тощо);
- набуті захворювання та травми опорно-рухового апарату (травматичні ушкодження спинного мозку, головного мозку, кінцівок тощо);
- порушення опорно-рухового апарату спадкової етіології з прогресивними м'язовими атрофіями.

Найчисленнішу групу серед осіб з порушеннями опорно-рухового апарату становлять **діти з церебральним паралічем**. За ступенем тяжкості порушень рухових функцій і за ступенем сформованості рухових навичок у дітей виділяють рухові порушення тяжкого, середнього й легкого ступеня.

Специфіка порушень рухової сфери та психічного розвитку визначає особливу логіку організації освітнього процесу й корекційно-розвиткових послуг та зумовлює **освітні потреби**, до яких належать:

- потреба в діяльності з урахуванням медичних рекомендацій (дотримання ортопедичного режиму);
- потреба в особливій організації освітнього середовища, що характеризується доступністю освітніх і корекційно-розвивальних заходів;

- потреба у використанні спеціальних методів, прийомів і засобів підтримки (зокрема, спеціалізованих комп'ютерних та асистивних технологій), що забезпечують реалізацію «обхідних шляхів» навчання;
- потреба в наданні послуг асистентів вчителя й дитини;
- потреба в адресній допомозі щодо корекції рухових, мовленнєвих, пізнавальних і соціально-особистісних порушень;
- потреба в індивідуалізації освітнього процесу з урахуванням структури рухового порушення та варіативності проявів.

На всіх етапах освіти дітей з порушеннями опорно-рухового апарату має бути належно забезпечено командну взаємодію всіх фахівців, які здійснюють психолого-педагогічне вивчення, супровід, підтримку, беруть участь у розробці індивідуальної програми розвитку, її реалізації та за необхідності коригування.

Освітні труднощі в дітей з порушеннями опорно-рухового апарату спричинені певними особливостями функціонування рухової сфери, які можуть бути притаманні дитині як окремо, так і в різних поєднаннях. Учні мають різний рівень мобільності. Вони можуть ходити самостійно або послуговуватися допоміжними засобами пересування (наприклад, ходунками або колісними кріслами). Деякі учні також можуть мати проблеми з контролем своїх м'язових рухів, що може вплинути на їхню координацію та результативність (правильність) виконання письмових завдань на уроках української мови, математики та інших.

При ДЦП часто спостерігається порушення мовлення, як-от дизартрія (порушується звуковимова, мелодичність, інтонація мовлення, темп і ритмічність, утруднюється дихання при розмові). Учням може бути складно спілкуватися на основі вербального мовлення (говорити), опановувати навички читання. Отже, різноманітність проявів рухових порушень обумовлює багатоаспектність корекційно-розвиткової роботи з дітьми, що охоплює рухову, сенсомоторну, мовленнєву, особистісну сфери розвитку.

Кожна дитина, яка має рухові порушення, потребує ретельного вивчення її фізичного та психічного розвитку, визначення відповідних корекційно-розвивальних заходів у спеціально організованому освітньому середовищі. Це реалізується на основі використання гнучкого корекційно-розвивального забезпечення в закладах освіти.

Шляхи подолання освітніх труднощів (підтримки)

Урахування сильних сторін дітей з порушеннями опорно-рухового апарату.

Більшість учнів мають сформовані типові мовленнєві й мисленнєві навички й можуть навчатися, як будь-яка інша дитина (але з додатковим корегуванням задля допомоги з руховими труднощами). Вони здатні керувати власною поведінкою, контролювати власний емоційний стан, можуть бути активними й успішними щодо розв'язання завдань і проблемних ситуацій у соціально-освітньому середовищі за умови врахування їхніх пізнавальних можливостей і відпрацювання соціально-адаптивних навичок і вмінь.

Варіативність стилів освітньої взаємодії.

Необхідно зосередитися на тому, що учні можуть зробити. Визначити їхні потреби, сильні сторони, уподобання, позитивні зусилля та заохочувати їх. Ставлення вчителя має значення й може сприяти підвищенню активності учня в освітньому процесі (навчанні).

Використання різних способів спілкування.

Окрім вербального супроводу й інструктажу, може допомогти використання візуальних інструкцій і методів практичної демонстрації. Наприклад, можна продемонструвати завдання, попросити учня продемонструвати або використати візуальні розклади чи плакати, щоб окреслити або змодельювати завдання.

Збільшення часу для засвоєння навичок.

Деяким учням може знадобитися більше часу, щоб опрацювати й засвоїти нові навички навчальної діяльності в класі. Може бути корисним розбивання навчальних завдань, під час яких формуються поняття про ті чи інші явища або процеси, способи діяльності, на менші складові, які легше сприймати, але треба вивчати в певній послідовності.

Підбір допоміжних пристроїв.

Деякі діти з порушеннями опорно-рухового апарату можуть мати допоміжні пристрої, якими вони послуговуються задля покращення спілкування або соціальної участі. Наприклад, вони можуть використовувати адаптовану клавіатуру, щоб мати змогу писати. Необхідно використовувати технології, які найкраще співвідносяться з освітніми цілями, завданнями й потребами учнів.

Урахування тривалості перебування учня в певному статичному положенні (сидіти, стояти).

Деяким учням може знадобитися додаткова допомога, щоб підтримувати свою поставу. Це може попередити втому й виникнення больового симптому. Відтак можуть знадобитися крісла-мішки або подушки. Необхідно подбати про забезпечення оптимальних умов (місце, поза для сидіння тощо).

Забезпечення мобільності фізичного простору для руху.

Необхідно забезпечити фізичний простір і переконатися, що траєкторія пересування для учня доступна й без бар'єрів. Може знадобитися певна перевірка: чи доріжки в класі достатньо широкі, щоб учень міг легко пройти, чи немає на підлозі незакріплених предметів тощо.

Мотивування та зворотний зв'язок.

Потрібно створювати й підтримувати ситуацію успіху. Підтримувати, позитивно схвалювати, за необхідності виправляти, допомагати, коли учень припускається неточностей, помиляється при виконанні завдань. Зменшувати допомогу поступово, залежно від рівня сформованості навички, здібностей (компетенцій).

Навчання учня з порушеннями опорно-рухового апарату має поєднуватися з оздоровленням і лікуванням, комплексним корекційно-реабілітаційним супроводом.

Посилання на ресурси з питань організації безбар'єрного освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами відповідно до типів порушень.

Потужний стрес і травматичний досвід, які зумовила російська агресія проти України, – бар'єри, що стають на шляху до повноцінного та здорового життя.

Щоб ці бар'єри усунути, потрібно піклуватися про психічне здоров'я. Зокрема, проводити систематичну роботу щодо відновлення та збереження психічного здоров'я, яка забезпечить доступ до якісної допомоги всім учасникам освітнього процесу.

Вагомого значення для забезпечення якісного освітнього процесу набуває створення психологічно комфортного середовища в закладах освіти, своєчасної підтримки педагогічних працівників і залучення батьків до освітнього процесу. Зокрема, надання педагогами психологічної допомоги дітям, які переживають вплив кризових подій, навчання їх технік зняття психічного напруження. Діти не мають великого життєвого досвіду або фізичної та емоційної зрілості, як дорослі, і вони реагують на стресові переживання та розуміють їх по-іншому. Тому й психологічна допомога має відповідати їхнім потребам.

Перша психологічна допомога (далі – ППД) є одним з низки заходів у відповідь на надзвичайні події, у яких може опинитися дитина, і передбачає уважне ставлення до реакцій малюка, активне слухання та за потреби практичну допомогу в задоволенні базових потреб і розв'язанні нагальних проблем. Особливої уваги потребують діти, батьки яких захищають країну, з родин внутрішньо переміщених осіб, ті, які повернулися з-за кордону й переймають тривожність від батьків, що опинилися в новій реальності з постійною загрозою життю. Надання ППД не передбачає значної професійної підготовки, – достатньо педагогічних знань, отриманих у межах загальноосвітнього психологічного інформування та природної здатності проявляти співчуття, людяність. Педагог, який постійно взаємодіє з дитиною, може надавати таку допомогу – помічати, слухати й обговорювати. Опанування навичок надання ППД й розуміння реакцій на кризові події дає можливість дошкільним педагогам не лише допомагати дітям, але й застосовувати ці навички у власному житті.

Діти з особливими освітніми потребами мають особливості когнітивних функцій, психоемоційних процесів, сенсорного й моторного розвитку. Вони можуть відчувати труднощі в розумінні значення подій і сприйманні інформації про обставини, у яких перебувають, особливо, якщо ці обставини швидко змінюються. Ці діти можуть відмовлятися брати участь у спільних з іншими дітьми видах діяльності, можуть прагнути ізолюватися тощо.

4. Організація соціально-психологічної безбар'єрності в закладі загальної середньої освіти

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

Щоб не допустити ускладнення й погіршення психологічного стану дітей з особливими освітніми потребами, педагоги мають звертати увагу на відвернення вторинної психологічної травми шляхом організації комфортного, інклюзивного та розвивального освітнього середовища, забезпечення для дітей заходів, спрямованих на запобігання психологічному травмуванню.

Посилання на ресурси з питань психологічної допомоги учасникам освітнього процесу.

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

Бажаємо успішного впровадження безбар'єрності в освіті!

Нехай кожен крок на цьому шляху допомагає створювати доступне, інклюзивне та комфортне середовище для всіх учасників освітнього процесу. Ваші зусилля мають велике значення для побудови суспільства, де кожен має рівні можливості для навчання і розвитку.

Розроблено в рамках Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні за ініціативи першої леді України Олени Зеленської

освітня
безбар'єрність

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

Методичні рекомендації

по безбар'єрності

Розроблено в рамках Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні за ініціативи першої леді України Олени Зеленської

освітня
безбар'єрність

Зміст документу

1. Вступ	3
2. Рівність у використанні	7
2.1. Ергономіка приміщень. Рівноправне використання	7
2.2. Егоцентричні обриси комфортного простору	9
3. Гнучкість використання. Забезпечення принципу доступності до всіх будівель зовні закладу П(ПТ)О	10
3.1. Входи в будівлі закладу П(ПТ)О	10
3.2. Пандуси на вхідних групах	13
3.3. Тротуари на території закладу П(ПТ)О	15
3.4. Автомобільні стоянки	16
4. Внутрішнє оздоблення	17
5. Простота та інтуїтивність використання	19
6. Сприйняття та доступність інформації	20
7. Терпимість до помилок	21
8. Низькі фізичні зусилля	22

Відповідно до пункту 28 статті 1 Закону України «Про освіту», «універсальний дизайн у сфері освіти – дизайн предметів, навколишнього середовища, освітніх програм та послуг, що забезпечує їх максимальну придатність для використання всіма особами без необхідної адаптації чи спеціального дизайну».

Визначення поняття універсального дизайну охоплює концепцію в галузі архітектури, яка буде спрямована на врахування різноманіття людей з приділенням особливої уваги залученню й рівності, що допоможе враховувати потреби всіх учасників освітнього процесу, а саме здобувачів освіти, викладачів, майстрів виробничого навчання. У найпростішому розумінні універсальний дизайн – це дизайн усіх речей, у центрі уваги якого перебуває людина і який враховує потреби кожного і кожної.

Фактично нова будівля повинна бути спроектована або стара будівля повинна бути модернізована так, щоб технологією могли скористатися всі верстви населення: діти, дорослі, люди старшого віку, люди з інвалідністю та інші. Основоположний аспект універсального дизайну зафіксований у документах Організації Об'єднаних Націй (ООН): «Технології мають бути такими, щоб ними могли користуватися всі на рівних».

У 1997 році американський архітектор Рон Мейс спільно з групою архітекторів, інженерів і дизайнерів запропонували рішення, що дозволяє зробити середовище безпечним і зручним для всіх (універсальний дизайн) і визначили основні принципи:

- **рівність у використанні;**
- **гнучкість використання;**
- **простота та інтуїтивність використання;**
- **сприйняття та доступність інформації;**
- **терпимість до помилок;**
- **малі фізичні зусилля;**
- **наявність необхідного розміру та простору.**

У Рекомендаціях CM/Rec(2006)5 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо досягнення повноцінної участі завдяки універсальному проектуванню та дизайну зазначено, що «приблизне відношення інвалідів до всього населення в Європі становить 10–15 %, що головні причини недієздатності полягають у хворобах, нещасних випадках та умовах, що обмежують дієздатність осіб похилого віку, що треба очікувати на стійке зростання кількості інвалідів через підвищення, поміж іншим, тривалості життя».

Зважаючи на це, уряди мають ужити заходи, спрямовані на інтеграцію інвалідів як повноправних членів суспільства, дозволяючи їм брати участь у громадському житті (працевлаштовуватися, долучатися до політичного життя тощо) та сприяти їхньому соціальному включенню, надаючи їм більше вибору й контролю.

Співвідношення людей з особливими освітніми потребами в Україні, які мають обмеження в доступі для одержання загальної базової та професійної освіти, можна вирахувати опосередковано на прикладі співвідношення кількості учнів перших класів, які почали навчання у 2020 році.

465 882

Кількість живонароджених у 2014 році, тобто потенційних учнів 1 класу у 2020 році

419 400

Кількість учнів віком 6 років, які пішли в 1 клас у 2020 році

4 761

Кількість дітей, які померли до початку навчання

- смертність до 1 року – **3656 дітей**;
- смертність від 1 до 6 років – **1105 дітей**.

Кількість дітей, які не почали навчатися в 1 класі й потенційно можуть вважатися дітьми з особливими освітніми потребами (діти з інвалідністю, діти, які потребують індивідуального навчання з будь-яких причин тощо), а також дітей, які є громадянами України, але тимчасово проживають за кордоном:

465 882 – 419 400 – 4761 = 41 721 дитина.

У середньому це становить близько 10 % відносно всіх дітей, які почали навчання у 2020 році та які потенційно теж можуть бути здобувачами П(ПТ)О в майбутньому при певних обставинах.

Фактично умови для навчання дітей з особливими потребами за часів Радянського Союзу та незалежної України не створювалися. Згідно зі статистичними даними, у 2020/2021 році в усіх денних закладах загальної середньої освіти з 1 до 11 класу навчалася 74 354 дитини з інвалідністю (табл. 1.41, звіт Державної служби статистики, 2020 рік), а в закладах П(ПТ)О (табл. 2.7, звіт Державної служби статистики, 2020 рік) – тільки 4648 при загальній кількості зареєстрованих дітей з інвалідністю на початок 2021 року – **163,9 тис. осіб**.

Отож при середній щорічній кількості дітей з особливими освітніми потребами, які не навчаються в школі, а також з урахуванням дітей, які тимчасово проживають за кордоном, близько 480 000 дітей віком від 6 до 18 років включно, можливо, не мають можливості повноцінно здобувати освіту через відсутність доступу (або інше) до закладів освіти. Очевидна невідповідність зареєстрованої кількості дітей з інвалідністю (163,9 тис. осіб) і дітей, які не відвідують школу (≈480 тис. осіб), згідно з даними Державної служби статистики, поки не має пояснення у відкритих джерелах інформації.

Часто універсальний дизайн пов'язується саме з доступністю для осіб з інвалідністю: мається на увазі зробити щось для людей з порушеннями зору або, наприклад, людей, які використовують колісні крісла, чи щось для іншої категорії. Але суть універсального дизайну в тому, щоб зробити одну річ зручною для всіх, а не для окремих груп. Історично деякі групи людей були соціально виключеними, зокрема з процесів обговорення проєктування технологій, суспільства й навіть інституцій, як, наприклад, заклади П(ПТ)О, в яких за радянських часів не враховувалися всі аспекти забезпечення доступності. Треба розуміти, що ніщо не є повністю універсальним: певні люди з різних причин не зможуть скористатися тим чи іншим предметом або рішенням, як би добре вони не були спроектовані. Саме тому універсальний дизайн не виключає допоміжних пристроїв і розумних пристосувань для того, щоб будь-хто відчував себе комфортно. Наприклад, якщо будівля побудована в минулому столітті й кліткові сходи спроектовані без урахування потреб людей, які користуються колісним кріслом, то можливе використання мобільних пристроїв для підйому сходами. Використовуючи базові принципи універсального дизайну, бар'єри, які є в навчальному процесі в закладах П(ПТ)О, можуть бути зведені до мінімуму. Універсальний дизайн робить освітній процес доступним для всіх, допомагає здобувачам освіти покращувати свої знання, розкривати здібності й належним чином адаптуватися в суспільстві.

У загальному вигляді принципи універсального дизайну регламентують міжнародні документи та стандарти, ратифіковані Україною:

- Рекомендація CM/Rec(2009)8 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо досягнення повноцінної участі завдяки універсальному проєктуванню і дизайну;
- Конвенція ООН про права інвалідів;
- Європейська соціальна хартія;
- Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 48/96 від 20 грудня 1993 року;
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права Генеральної Асамблеї ООН A/RES/2200 A (XXI);
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод;
- Загальна декларація прав людини Генеральної Асамблеї ООН ООН/PES/217 A.

Беручи до уваги плани реконструкції та реновації закладів П(ПТ)О, як з державного бюджету України, так і шляхом фінансування Європейських структур, виникла потреба застосування нових понять універсального дизайну.

Основна категорія українського суспільства, якої застосування принципів універсального дизайну може стосуватися найбільше, – це маломобільні групи населення. Маломобільні групи населення – це люди, що відчувають труднощі при самостійному пересуванні, одержанні послуг, необхідної інформації або при орієнтуванні в просторі.

Під цю категорію підпадає до **30–50%** населення України:

вагітні жінки

особи, які супроводжують малолітніх дітей

діти до 7 років

люди похилого віку

люди з постійними та/або тимчасовими функціональними порушеннями (фізичними, сенсорними, психічними, розумовими)

люди з інвалідністю

люди, які отримали тимчасову травму або хворіють;

люди з нестандартними розмірами тіла: значно більшою або меншою за середню масою тіла, заниженого чи завищеного зросту;

люди, які протягом певного часу можуть бути неуважними (наприклад, під впливом стресу).

Для впровадження принципів універсального дизайну в закладах П(ПТ)О **необхідно:**

- Погодитися з необхідністю використання принципів універсального дизайну колективом навчального закладу, а не тільки окремими працівниками, які ознайомилися з концепцією.
- Вивчити основні засади застосування концепції універсального дизайну на практиці й навіщо це потрібно в освітньому процесі.
- Застосовувати концепцію універсального дизайну в закладі.

2.1. Ергономіка приміщень. Рівноправне використання

Дизайн закладу П(ПТ)О повинен враховувати особливості людей з різними здібностями й потребами й не обмежувати жодну групу користувачів. Як у самих будівлях закладу, так і на всій прилеглий території потрібно забезпечити безпроблемне й безпечне пересування усім категоріям громадян незалежно від того, чи це людина на колісному кріслі, чи з порушеннями зору або слуху, чи іншими фізичними порушеннями.

Організація принципів універсального дизайну регламентується Державними будівельними нормами України, які повністю беруть до уваги вимоги міжнародних стандартів у цій сфері:

- ДБН В.2.2-3:2018 «Будинки і споруди, Заклади освіти»
- ДБН В.2.2-40:2018 «Будинки і споруди, Інклюзивність будинків і споруд»
- ДБН В.1.1-7:2016 «Пожежна безпека об'єктів будівництва»
- ДБН В.2.2-9:2018 «Громадські будинки та споруди. Основні положення»
- ДБН В.2.5-56:2014 «Системи протипожежного захисту»;
- ДСТУ-Н Б В.2.2-31:2011 «Настанова з облаштування будинків і споруд цивільного призначення елементами доступності для осіб з вадами зору та слуху»
- ДСТУ ISO 9386-1(2):2005 «Приводні підймальні платформи для осіб з обмеженими фізичними можливостями»
- ДСП 173-96 «Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів»
- ДБН В.2.5-28:2018 «Природне і штучне освітлення»

Вимоги цих нормативних актів поширюються на проектування, будівництво нових і реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт і переоснащення наявних житлових і громадських будівель і споруд (зокрема, на функціонально-планувальні елементи будівель і споруд, їхні земельні ділянки, вхідні вузли, комунікації, шляхи евакуації, приміщення (зони) проживання, обслуговування, робочі місця та місця для навчання, їхнє інформаційне та інженерне обладнання), а також на розумне пристосування таких житлових і громадських будівель і споруд шляхом реконструкції, реставрації, капітального ремонту й переоснащення з урахуванням потреб маломобільних груп населення.

Усі будівлі закладів П(ПТ)О, а саме навчальні корпуси, майстерні, гуртожитки тощо, підпадають під вимоги цих нормативних актів.

Як застосовувати?

- Забезпечте принципи доступності до всіх будівель закладу П(ПТ)О.
- Забезпечте рівноцінне користування навчальним середовищем (кабінети теоретичного навчання, лабораторії, майстерні виробничого навчання, полігони), послугами для всіх здобувачів освіти, викладачів, майстрів виробничого навчання, інструкторів.
- Створіть привабливий дизайн як усередині (класи, коридори, обладнання, меблі), так і зовні приміщень, а також на прилеглий території.
- Забезпечте безпеку в закладах П(ПТ)О для всіх здобувачів освіти, педагогічних працівників і відвідувачів.

2.2. Егоцентричні обриси комфортного простору

Внутрішнє коло – комфортні умови навколишнього середовища.

Зовнішнє коло – гранично допустимі умови навколишнього середовища.

Рисунок 1. Егоцентричні обриси простору. Оскар Шлеммер, 1924 рік.

Загальні принципи ергономіки приміщень розроблені ще на початку ХХ століття й викладені в книзі архітектора Ернста Нойферта «Будівельне проєктування». Навіть через понад 100 років ці принципи все ще актуальні, окрім ергономічних характеристик для речей і предметів, які з'явилися вже після написання цієї книги й перероблені в сучасних перевиданнях. Архітектор постарався у своїй книзі охопити майже все, що нас оточує та з чим ми стикаємося в житті. Ця книга може бути корисною для звичайних користувачів, коли потрібно швидко, без звертання до архітекторів визначити, наприклад, потрібне мінімальне місце для розміщення столу зі стільцем або відстань від унітаза до стіни тощо. Корисними також будуть інші розділи книги. Не так часто замислюються, скільки місця займає одна людина, двоє або група людей. Нойферт не просто задумався, а все поміряв, порахував і намалював, щоб легко і просто визначити плани приміщень.

Приклад з книги Ернста Нойферта: «дві людини займають простір 1150 мм, отже, коридор у будівлі має бути не менше ніж 1150 мм, якщо там часто проходять дві людини».

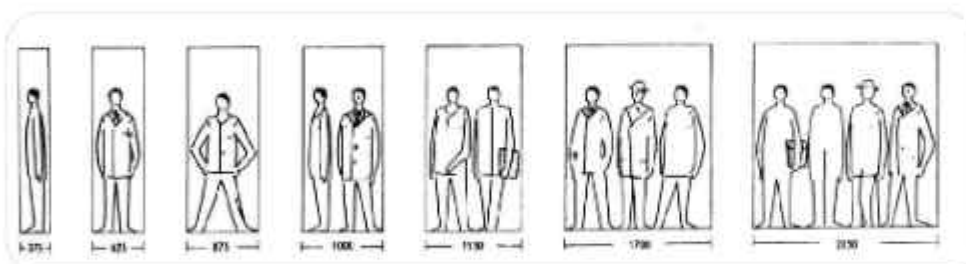

Рисунок 2. Приклад ергономічних відстаней між людьми в коридорах.

Рисунок 3. Приклад відстаней у туалеті.

3. Гнучкість використання.

Забезпечення принципу доступності до всіх будівель зовні закладу П(ПТ)О

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

3.1. Входи в будівлі закладу П(ПТ)О

Важливо подбати про комфортний вхід для всіх людей незалежно від того, мають вони інвалідність чи ні.

При облаштуванні майданчика перед входом треба звернути увагу на створення доступності до будівлі для маломобільних груп населення. Вхідні майданчики, а також пандуси, які ведуть на них, повинні бути захищені від атмосферних опадів. Майданчик перед входом повинен мати: навіс, водовідведення, а також бажаним є підігрів (при достатніх фінансових ресурсах). **Розмір вхідного майданчика – не менше ніж 1,5 × 1,5 м.**

Фото 1. Приклад навісу над майданчиком перед входом у будівлю.

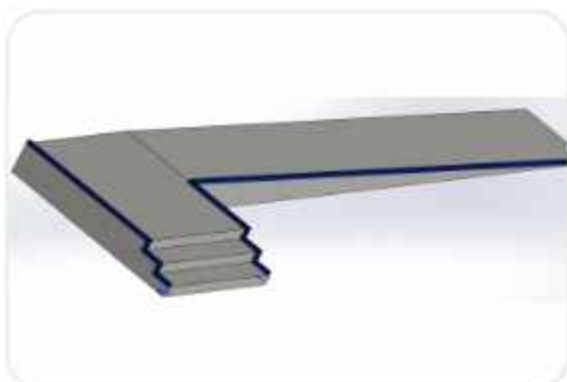

Рисунок 4. Приклад розташування бортика по краях вхідного майданчика й пандуса.

Якщо висота майданчика перед входом менше ніж 45 см, поручні й огороження можна не ставити. Для безпеки на відкритих краях сходинок і пандуса рекомендовано встановлювати бортики не менше ніж 5 см, щоб милиця, палка або колесо крісла не спорснули з майданчика. Якщо ж висота вхідного майданчика понад 45 см, має бути огороження, а сходи й пандус повинні мати поручні.

Щоб забезпечити комфортний підйом сходами, потрібно дотримуватися наступних параметрів:

- ширина маршу сходів – **не менше ніж 135 см;**
- висота підйому сходинок – **не більше ніж 150 мм;**
- глибина проступу сходинок – **не менше ніж 300 мм.**

3. Гнучкість використання.

Забезпечення принципу доступності до всіх будівель зовні закладу П(ПТ)О

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

У разі неможливості дотримання вказаних розмірів у будь-якому випадку сума двох висот підйому та одного проступу не повинна перевищувати 600 мм, що пов'язано з шириною кроку середньостатистичної людини. Інакше будь-яка людина відчуватиме дискомфорт при підйомі сходами з параметрами меншими або більшими ніж 600 мм.

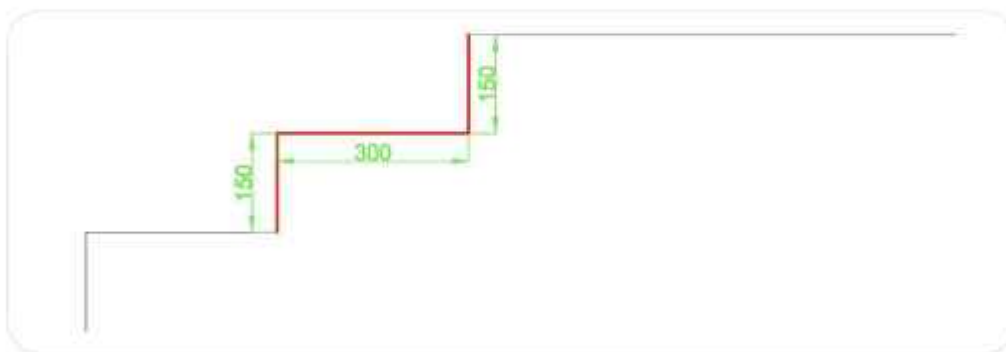

Рисунок 5. Рекомендована висота підйому та глибина проступу сходинок.

Сходове покриття повинне бути нековзким, добре закріпленим, а також легким у догляді.

Верхня й нижня сходинки повинні бути виділені контрастним кольором чи тактильними смугами, а перед сходами, на відстані не менше ніж 80 см від початку перешкоди, та зверху маршу повинна бути тактильна смуга з опуклими рифами. Ширина тактильної смуги – не менше ніж 40-60 см.

Промисловість зазвичай випускає матеріали для тактильних смуг жовтого або білого кольорів (керамічна плитка, комбіновані матеріали тощо), але якщо колір плитки основних сходів світлих відтінків, то можна використовувати чорний контрастний колір. Замість тактильних смуг також може бути організована смуга із засвердленими в поверхню металевими стержнями з головками, які пофарбовані стійкими фарбами в контрастні кольори.

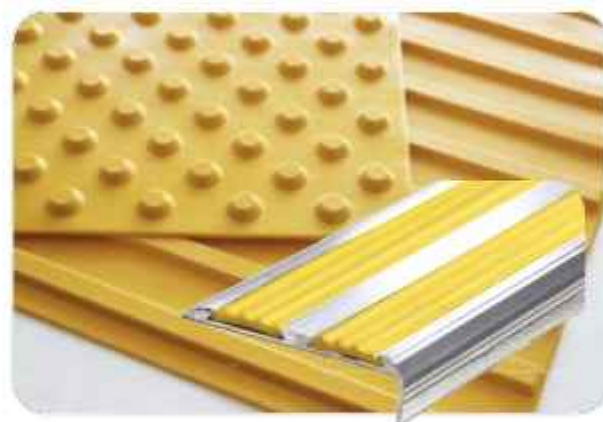

Фото 2, 3. Приклади тактильних накладок контрастних кольорів.

Щонайменше через кожні 15 сходинок сходового маршу треба забезпечити майданчики для людей, яким важко долати довгий шлях підйому сходами. Довжина такого майданчика має бути не менше ніж 1,5 м.

3. Гнучкість використання.

Забезпечення принципу доступності до всіх будівель зовні закладу П(ПТ)О

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

Край сходинок має бути заокругленим, без виступу; також він має контрастувати за кольором з оточенням за допомогою тактильних накладок.

Сходи й пандуси повинні мати неперервні поручні з обох сторін та відповідати наступним вимогам:

- розташування на висоті 2 рівнів: перший – не менше ніж 90 см, а для людей на колісних кріслах – на висоті 70 см;
- відстань між поручнями та стіною 5 см і більше;
- поручні мінімум на 0,3 м довші, ніж самі сходи на початку та в кінці, а також мають на кінцях заокруглення;
- організовані додаткові розділові поручні посередині на сходах і пандусах при ширині сходів понад 2,5 м;
- бортики для орієнтування людей з проблемами зору 10–15 см;
- діаметр поручнів становить 40–50 мм;
- поручні встановлюються з обох боків сходових прольотів і вздовж майданчиків, оскільки людині з ослабленою функцією однієї руки при підйомі необхідний поручень з одного боку сходів, а при спуску – з іншого;
- початок і кінець поручнів мають тактильні смуги.

Фото 4. Приклад наліпок зі шрифтом Брайля для початку та кінця поручнів.

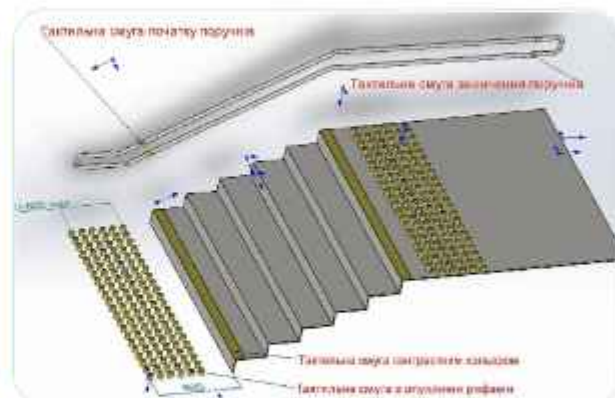

Рисунок 6. Загальний вигляд розташування тактильних смуг.

3. Гнучкість використання.

Забезпечення принципу доступності до всіх будівель зовні закладу П(ПТ)О

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

3.2. Пандуси на входних групах

Якщо є сходи, то має бути і спосіб організації доступу для здобувачів П(ПТ)О та відвідувачів на колісних кріслах. З економічного погляду пандус є більш прийнятним. Якщо ж його неможливо організувати через стиснені розміри, то потрібно встановити альтернативні способи входу – ліфти чи підіймачі. Мінімум один вхід у будівлю повинен завжди бути доступним для людей на колісних кріслах, – бажано, щоб це був головний вхід.

Існують три основні варіанти організації пандусів залежно від ситуації, а саме:

- прямий спуск (пріоритетний варіант);
- з поворотом на 90°;
- двоярусний пандус або з поворотом на 180°.

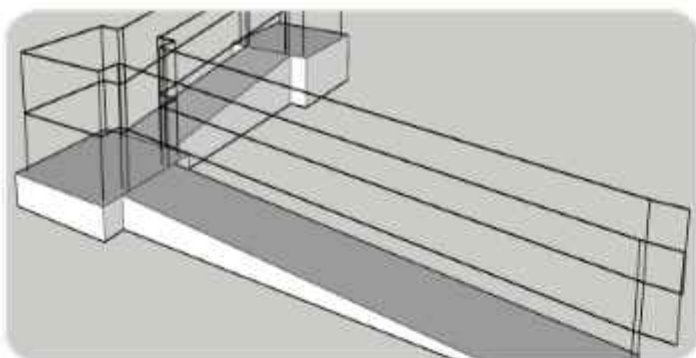

Рисунок 7. Пандус з поворотом на 90°.

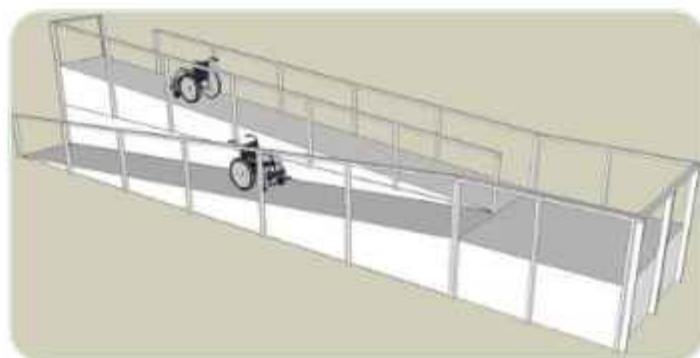

Рисунок 8. Пандус з поворотом на 180° (двоярусний).

Дуже важливо зробити правильний спуск, оскільки занадто круте спускання може виявитися небезпечним і непристосованим для людини, яка самостійно пересувається на колісному кріслі:

- бажаний нахил пандуса – **5 %** (1:20);
- максимально прийнятний кут нахилу згідно з ДБН – **8 %** (1:12);
- небезпечний (допустимий тільки на з'їзді з тротуару на проїзну частину або на коротких проміжках при перепаді висот поверхні на шляхах руху до 20 см) – **10 %** (1:10).

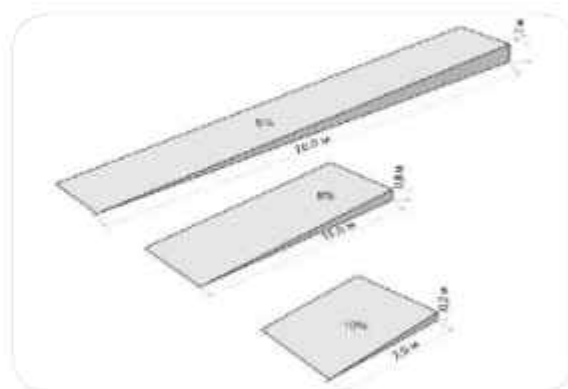

Рисунок 9. Ухили пандусів прямого спуску (без поворотів).

3. Гнучкість використання.

Забезпечення принципу доступності до всіх будівель зовні закладу П(ПТ)О

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

Мінімальна ширина пандуса при одnobічному руху становить 1,2 м

У разі двобічного руху ширина пандуса повинна бути не менше ніж 1,8 м.

З економічних причин двобічний рух на практиці трапляється дуже рідко. Якщо висота підйому понад 0,8 м, то потрібно організовувати проміжний майданчик для відпочинку з глибиною не менше ніж 150 см. У разі використання 2-го або 3-го варіанта організації пандуса розміри майданчика визначаються архітектором іншими.

Край сходинок має бути заокругленим, без виступу; також він має контрастувати за кольором з оточенням за допомогою тактильних накладок.

Контрастна за кольором текстурна маркувальна смуга шириною 0,4–0,6 м повинна розміщуватися на початку й у кінці пандуса для того, щоб сповіщати людей з порушеннями зору про розташування пандуса за тими ж принципами, що зображено на рис. 9.

Необхідно також забезпечити ефективну дренажну систему, щоб запобігти напливу води. Державні будівельні норми України рекомендують, щоб двері з пандуса були без поріжка або з поріжком не більше ніж 20 мм і відчинялися від вхідного майданчика всередину будівлі. Однак ця рекомендація може суперечити вимогам пожежної безпеки про відчинення дверей назовні будівлі в частині шляхів евакуації. У будь-якому разі, якщо головний вхід визначений шляхом евакуації, а організація ще одних вхідних дверей неможлива, треба надавати перевагу пожежним вимогам про сторону відчинення дверей. Однак, якщо є просторово-планувальна можливість, потрібно організувати окремі вхідні двері для заїзду з пандуса.

3. Гнучкість використання.

Забезпечення принципу доступності до всіх будівель зовні закладу П(ПТ)О

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

3.3. Тротуари на території закладу П(ПТ)О

Ширина пішохідних шляхів із зустрічним рухом повинна бути не меншою ніж 1,8 м, що забезпечує можливість людині на колісному кріслі й пішоходу розминутися або ж розвернути колісне крісло.

При цьому на тротуарі не повинно бути сходів, вибоїн, а щілини між тротуарними плитами чи решітками мають бути не більше ніж 1,5 × 1,5 см. Проходи, місця перетину пішохідних шляхів / тротуарів мають бути без бордюрів, з похилими з'їздами (не більше ніж 1:12), щоб уникнути травмування пішоходів і запобігти перевертанню колісного крісла, а загальний ухил пішохідних доріжок або тротуарів не повинен перевищувати 5 % (1:20). При влаштуванні з'їздів з тротуару біля будівлі допускається збільшувати поздовжній ухил до 10 % на відстані не більше ніж 10 м.

Щоб забезпечити доступність для людей з порушеннями зору, потрібно застосовувати орієнтаційні підказки й контрастні предмети, завдяки чому їм легше орієнтуватися в просторі. Рекомендовані кольори: жовтий – червоний або білий – синій. Контрасти використовують, коли необхідно вказати напрямок до входів закладу, попередити про небезпечні зони або предмети. Елементи благоустрою, які можуть бути перешкодою для людей з порушеннями зору, слід розміщувати в одну лінію поза пішохідною зоною.

Рекомендується використовувати такі позначки:

- чорний і жовтий для позначення перешкод (наприклад, обмежувальних стовпчиків, вказівних знаків)

Для маркування треба використовувати стійкі фарби, на колір яких не впливають погодні умови.

Пристрої та обладнання (зовнішні електрощитові, інформаційні щити тощо), розташовані на стінах споруд, а також елементи, які виступають, не повинні зменшувати простір для проходу, проїзду чи маневрування колісного крісла. В іншому разі в таких місцях тротуари потрібно розширювати.

3. Гнучкість використання.

Забезпечення принципу доступності до всіх будівель зовні закладу П(ПТ)О

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

3.4. Автомобільні стоянки

Згідно з нормативними параметрами на відкритих автостоянках поблизу закладу П(ПТ)О, якщо вони є, треба передбачати:

- розміри одного машино-місця на автостоянках для середніх автомобілів (з урахуванням мінімально припустимих проміжків безпеки 0,5 м) – **2,5 × 5,3 м або 13,25 кв. м;**
- для тимчасових автостоянок допускаються розміри стоянки **2,3 × 5,0 м**. Проміжки безпеки допускається збільшувати до 0,7 м;
- мінімальна ширина проїздів: **з двобічним рухом – 6 м, з одnobічним рухом – 3,5 м;**
- радіуси заокруглення бортового каменю – **не менше ніж 6 м;**
- схеми розміщення автомобілів на відкритих стоянках і в гаражах наведені в додатку Д ДБН В.2.3-15:2007.

Щонайменше **10 % місьць** (не менше ніж одне місце) на автомобільній стоянці повинно бути для паркування транспорту людей з інвалідністю. Мінімальна ширина місця для автомобіля людини з інвалідністю – **3,5 м**.

Для проїзду колісним кріслом між автомобілями на стоянці має бути інтервал щонайменше **від 1 до 1,5 м**. Місця для паркування інвалідів слід позначати знаками, які використовуються в міжнародній практиці.

Кольоровий дизайн стін повинен враховувати потреби здобувачів освіти, викладачів, які мають труднощі з розрізненням кольорів і негативне реагування на кольори.

За відсутності достатніх фінансових ресурсів заклади П(ПТ)О здебільшого використовують фарби від спонсорів, які нерідко є недоречними та які викликають негативне (агресивне) або занадто збудливе відчуття в здобувачів освіти, викладачів і майстрів. Загальним правилом для навчальних приміщень і зон відпочинку за відсутності професійного дизайнера є використання нейтральних пастельних відтінків кольорів. Вхідні групи будівель, вестибюлі, фасади будівель можуть бути яскравих кольорів.

Фото 5. Приклад неприйняттого кольору фарби в кімнаті відпочинку в гуртожитку закладу П(ПТ)О.

У загальному внутрішнє оздоблення повинно:

- мати відповідний кольоровий дизайн меблів, які враховують потреби всіх здобувачів освіти;
- забезпечувати достатньо часу для виконання завдань здобувачами освіти, які мають певні порушення;
- створювати сприятливу атмосферу в кабінетах і майстернях (підтримувати всіх здобувачів освіти, викладачів і майстрів виробничого навчання);
- бути гнучким у використанні, відповідати широкому спектру індивідуальних переваг і можливостей користувачів.

Враховуйте:

- Різні уподобання й можливості здобувачів освіти, викладачів і майстрів виробничого навчання.
- Можливості здобувачів освіти, викладачів і майстрів виробничого навчання, які користуються лівою чи правою рукою.
- Можливість вибору способів використання інформації, підготовки завдань і темпу відповідей здобувачів освіти.

Приклади:

- Організація гнучких робочих місць у кабінетах і майстернях: місця для групової, індивідуальної роботи.
- Меблі (учнівські столи, стільці), які регулюються за висотою.
- Альтернативні форми подачі інформації під час навчання та для підготовки домашніх завдань в гуртожитках.
- Створення робочого зручного простору для викладачів загальних дисциплін і майстрів виробничого навчання: розташування столу, стільця, який регулюється за висотою, розташування монітора під правильним кутом, освітлення робочого місця, розташування інструментів та обладнання в майстернях тощо.
- Гнучка освітня програма (підготовка матеріалу, форма подачі, оцінювання тощо).
- Забезпечення доступу до інформаційно-комунікаційних технологій (інтернету, комп'ютерів, програмного забезпечення, відеоуроків дистанційного навчання, іншого медіаконтенту) під час занять і виконання домашніх завдань.

навчаємо без бар'єрів

Принципи універсального дизайну в контексті простого інтуїтивного використання легко зрозуміти незалежно від знань, мовних навичок, життєвого досвіду.

Як застосовувати?

- Забезпечте зворотний зв'язок під час та після виконання завдання.
- Застосовуйте предмети, матеріали, організуйте подачу матеріалу так, щоб їх могли зрозуміти всі здобувачі освіти.
- Відповідайте очікуванням користувачів (здобувачів освіти, викладачів і майстрів виробничого навчання).
- Усуньте зайву складність у середовищі, комунікації, організації освітнього процесу.
- Застосовуйте кольорове маркування стін різних поверхів закладів П(ПТ)О, кабінетів, лабораторій, майстерень.
- Використовуйте піктограми, позначення для кабінетів, поверхів, місце майстерень, попереджень техніки безпеки, які прості та зрозумілі для всіх.
- Використовуйте інформаційно-дидактичні матеріали для навчання (картки, наочність, макети, моделі, брошури, презентації тощо) у форматі, який зрозумілий усім. Надавайте контент у доступних, універсально оформлених форматах. Вибір матеріалів або їхня підготовка (включно з підручниками, матеріалами для презентацій) мають бути за принципами універсального дизайну.
- Організуйте навчальні місця так, щоб максимально забезпечити комфорт, покращити сприйняття та зменшити складність у спілкуванні (наприклад, розташовуючи для деяких уроків столи та стільці колом або напівколом).

Фото 6. Аудиторія з напівколовим розташуванням столів у Колківському ВПУ.

Дизайн передає необхідну інформацію користувачеві незалежно від умов навколишнього середовища або сенсорних здібностей користувача.

Як застосовувати?

- Забезпечте подання інформації незалежно від умов навкруги або сенсорних здібностей здобувачів освіти, викладачів і майстрів.
- Використовуйте різні формати подання інформації (письмові, усні, тактильні)
- Враховуйте сумісність різних пристроїв зі спеціальними програмами, якими користуються здобувачі освіти з фізичними, сенсорними, інтелектуальними порушеннями.
- Враховуйте технічні можливості й рівень знань здобувачів освіти щодо інформаційно-комунікаційних технологій під час підготовки завдань. Деякі здобувачі освіти з труднощами можуть сприймати навіть прості математичні завдання.
- Забезпечте достатній контраст між важливою інформацією та її «оточенням».

Приклади:

- Відповідність сайту закладу П(ПТ)О міжнародним стандартам доступності. Інформація на ньому має бути розміщена з урахуванням потреб здобувачів освіти із сенсорними й інтелектуальними порушеннями.
- Альтернативні форми подачі інформації викладачем (посилання на теоретичний матеріал до уроку, презентацію, аудіозапис уроку, онлайн-урок).
- Наочні підказки під час занять і практичних завдань (діаграми, зображення, ключові поняття).
- Застосування тактильної плитки або контрастних смуг, призначених для осіб з порушеннями зору.
- Використання тактильних зображень, мап, глобусів, плакатів для всіх здобувачів освіти в аудиторіях і майстернях.

Дизайн зводить до мінімуму небезпечні наслідки випадкових дій здобувачів освіти, викладачів, майстрів виробничого навчання.

Як застосовувати?

- Використовуйте піктограми, позначення для запобігання можливості ненавмисних і несвідомих дій зі сторони здобувачів освіти.
- Зробіть позначки й ізолюйте всі небезпечні елементи на виробничому обладнанні, меблях, у середовищі.
- Забезпечте надання інформації про безпеку знаками, піктограмами, мовою легкого читання, аудіоповідомленнями тощо.
- Проведіть навчання серед здобувачів освіти, викладачів, майстрів виробничого навчання щодо наслідків ненавмисних дій.

Приклади:

- Навчання та роз'яснення інформації для здобувачів освіти, викладачів, майстрів виробничого навчання, щоб надати чіткі інструкції для тієї чи іншої ситуації. Нерідко ненавмисні помилки виникають тоді, коли здобувачі освіти не мають достатньо знань або неправильно оцінюють ситуацію.
- Врахування можливостей комунікації всіх здобувачів освіти, наприклад які мають різні порушення, для яких українська мова не є рідною, під час проведення занять, організації дозвілля, загальних заходів закладу П(ПТ)О.
- Відповідне маркування всіх скляних дверей, травмонебезпечних місць.
- Використання чітких, зрозумілих усім здобувачам інструкцій щодо плану евакуації або інших надзвичайних ситуацій. Використання альтернативних методів подачі інформації.
- Чіткий і зрозумілий для всіх здобувачів загальний план розташування кабінетів, приміщень, лабораторій, майстерень тощо.
- Планування освітньої діяльності так, щоб кожен здобувач освіти мав зворотний зв'язок, чому відповідь правильна чи ні.

Дизайн може використовуватися зручно, ефективно, з мінімальною втомою.

Як застосовувати?

- Забезпечте ефективні та зручні підходи до навчання для оптимізації ймовірної втоми здобувачів освіти.
- Мінімізуйте необхідність постійних фізичних зусиль викладачів і майстрів через правильно підібране обладнання, розташування меблів, кабінетів, майстерень і лабораторій.
- Дозвольте здобувачам освіти зберігати нейтральне положення тіла.
- Мінімізуйте стійкі фізичні зусилля.

Приклади:

- Забезпечення вільного й легкого відчинення дверей в усіх кабінетах (відсутність порогів, ручки важільного типу тощо).
- Проведення навчання відповідних фахівців щодо супроводу здобувачів освіти з інвалідністю й допомоги їм.
- Забезпечення використання обладнання кожним здобувачем, викладачем, майстром (замків, ручок, висувних шухляд різної висоти).
- Проектування цифрових навчальних ресурсів так, щоб мінімізувати навантаження на здобувача освіти, викладача, майстра – як фізичне (наприклад, напруга очей, шиї, головні болі тощо), так і розумове (наприклад, розчарування, дратівливість тощо).

Розроблено в рамках Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні за ініціативи першої леді України Олени Зеленської

Бажаємо успішного впровадження безбар'єрності в освіті!

Нехай кожен крок на цьому шляху допомагає створювати доступне, інклюзивне та комфортне середовище для всіх учасників освітнього процесу. Ваші зусилля мають велике значення для побудови суспільства, де кожен має рівні можливості для навчання і розвитку.

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

Методичні рекомендації

щодо запровадження безбар'єрності освітніх послуг у закладі вищої освіти з урахуванням потреб людей з порушеннями мови, слуху, комунікації, руху, батьків з дітьми, людей старшого віку та інших суспільних груп

Розроблено в рамках Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні за ініціативи першої леді України Олени Зеленської

освітня
безбар'єрність

Рекомендації розроблені з метою надання методичної допомоги керівникам та іншим працівникам закладів вищої освіти в питанні врахування завдань щодо створення інклюзивного освітнього середовища при стратегічному плануванні розвитку закладів вищої освіти.

Планування стратегії розвитку закладу вищої освіти має враховувати вимоги законодавства щодо інклюзивного освітнього середовища та відповідні міжнародні рекомендації (стандарти).

Законодавчі акти й міжнародні документи, що є основою для запровадження інклюзивної освіти:

- **Загальна декларація ООН про права людини (1948);**
- **Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006);**
- **Конвенція ООН про права дитини (1989);**
- **Конвенція ООН про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (1960);**
- **Саламанська декларація про принципи, політику і практичні дії у сфері освіти людей з особливими освітніми потребами (1994);**
- **Конституція України (№ 254к/96-ВР, 1996);**
- **Закон України «Про освіту» (№ 2145-VIII, 2017);**
- **Закон України «Про вищу освіту» (№ 1556-VII, 2014);**
- **Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (№ 875-XII, 1991);**
- **Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (№ 2017-III, 2000);**
- **Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (№ 2961-IV, 2006);**
- **Закон України «Про соціальні послуги» (№ 2671-VIII, 2019);**
- **Концепція розвитку інклюзивного навчання (наказ Міністерства освіти і науки України від 1 жовтня 2010 року № 912);**
- **Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року № 635);**
- **Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року № 366);**

- **План заходів на 2023–2024 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2023 року № 372);**
- **інші нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері освіти, соціального захисту та соціальної реабілітації осіб з особливими освітніми потребами;**
- **статут закладу вищої освіти та інші внутрішні нормативні акти.**

Організація Об'єднаних Націй (ООН), ЮНЕСКО, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) є основними міжнародними організаціями, що визначають стратегію у сфері інклюзії, надають консолідовані рекомендації щодо її реалізації.

Україна визнала принципи інклюзивної освіти та взяла на себе зобов'язання з дотримання загальнолюдських прав, зокрема щодо здобуття якісної освіти особами з особливими освітніми потребами, ратифікувавши відповідні міжнародні угоди та правові документи. Тому повноцінне та всеохопне впровадження інклюзивної освіти на всіх рівнях є пріоритетним завданням як для забезпечення права здобувачів на освіту, так і для виконання міжнародних зобов'язань України.

Відповідно до абзацу сьомого статті 4 Закону України «Про вищу освіту» для реалізації права на вищу освіту особами з особливими освітніми потребами заклади вищої освіти створюють їм необхідні умови для здобуття якісної вищої освіти.

У межах реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року № 366-р, створення інклюзивного освітнього середовища є однією зі стратегічних цілей напряму освітньої безбар'єрності.

Створення інклюзивного освітнього середовища передбачено також Порядком організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року № 635.

Інклюзивне освітнє середовище розглядається як сукупність умов, способів і засобів їхньої реалізації для спільного навчання та розвитку здобувачів освіти, для ефективної професійної діяльності працівників закладу вищої освіти, для надання якісних освітніх та інших послуг особам незалежно від їхньої приналежності до закладу освіти з урахуванням їхніх потреб і можливостей.

Досвід упровадження інклюзивного середовища у сфері освіти дає можливість виокремити загальні його принципи, що можуть бути покладені в основу визначення основних напрямів відповідної діяльності, зміст заходів і роботи, і які за певних умов можуть виступати критеріями досягнутих результатів.

Діяльність закладу вищої освіти щодо створення інклюзивного освітнього середовища має ґрунтуватися на таких принципах:

- Повага до притаманної людині гідності, її особистої самостійності, зокрема свободи робити власний вибір, і незалежності;
- рівність можливостей;
- рівність чоловіків і жінок;
- формування толерантності та взаєморозуміння в освітньому середовищі, відсутність дискримінації;
- відкритість і гнучкість освіти, здатність швидко реагувати на зміни й виклики, повне й ефективно залучення до освітнього процесу;
- повага до особливостей осіб з особливими освітніми потребами та/чи інвалідністю і прийняття їх як компонента людської різноманітності й частини людства;
- забезпечення архітектурної, інформаційної, освітньої та соціальної доступності освітнього середовища;
- повага до здібностей осіб з особливими освітніми потребами та/чи інвалідністю і забезпечення їхнього права зберігати свою індивідуальність;
- інноваційність, аналіз, пошук і впровадження найкращих підходів в інклюзивній практиці;
- дотримання стандартів якості освітніх послуг і науково-методичного забезпечення;
- узгодженість і скоординованість дій підрозділів та учасників освітнього процесу;
- безперервність і наступність інклюзивної освіти на всіх рівнях освіти;
- індивідуалізація навчання та гармонійний розвиток особистості;
- залучення до суспільного життя, соціалізація, підготовка до професійної діяльності.

На виконання вищезазначених актів законодавства заклад вищої освіти повинен забезпечити доступність та якість освітніх послуг, враховуючи можливості та потреби кожного учасника освітнього процесу, шляхом створення інклюзивного освітнього середовища.

В умовах академічної, кадрової та фінансової автономії стратегічний план розвитку повинен бути унікальним документом кожного закладу вищої освіти, спрямованим на розвиток інтелектуального, творчого та професійного потенціалу усіх учасників освітнього процесу.

Виконання завдань, визначених стратегічним планом розвитку закладу вищої освіти, забезпечується створенням ефективної системи освітніх послуг та управлінських процесів, що є компонентами системи внутрішнього забезпечення якості освіти. Своєю чергою створення інклюзивного освітнього середовища, застосування принципів універсального дизайну й розумного пристосування, що забезпечує доступність і різноманітність, відповідає потребам кожного учасника освітнього процесу є невіддільною складовою системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти.

Стратегічний план розвитку закладу вищої освіти (далі – План) може бути довільної форми та структури. Одним з ключових його напрямів має бути діяльність, спрямована на створення інклюзивного освітнього середовища, забезпечення умов для самореалізації кожного учасника освітнього процесу, доступу до якісних освітніх та інших послуг, що надаються закладом вищої освіти, з урахуванням потреб кожної особи.

Визначені Планом завдання, повинні включати комплекс заходів, спрямованих на створення (формування, розвиток, удосконалення) інклюзивного освітнього середовища, визначати послідовність і строки їхнього виконання та враховувати потреби щодо забезпечення необхідними ресурсами.

Планування інклюзивного освітнього середовища має враховувати необхідність формування основних його компонентів:

- **фізичного простору закладу освіти**, що включає передусім доступність усієї інфраструктури на території, наявність доступної та зрозумілої інформації про розташування будівель, приміщень і підрозділів закладу освіти;
- **освітнього (діяльнісного) простору**, що включає умовне зонування території за видами діяльності (організацію осередків діяльності різного спрямування: освітньої, практичної, професійної, спортивної, мистецької, дозвільної тощо), забезпечення необхідними навчальними матеріалами й відповідними меблями, устаткуванням, засобами;

- **соціального середовища** – створення умов для ефективної взаємодії всіх учасників освітнього процесу з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей: здобувачів, здобувачів і науково-педагогічних (педагогічних) працівників, учасників освітнього процесу й інших зацікавлених сторін (роботодавців, громадських організацій та їхніх об'єднань тощо); розширення присутності закладу вищої освіти у справах громади, регіону (розвиток неформальної освіти й освіти дорослих, надання додаткових освітніх та інших послуг тощо);
- **організації** діяльності закладу освіти **в часовому вимірі** (гнучкі графіки роботи (діяльності)).

Організація фізичного й освітнього простору має забезпечувати принципи універсального дизайну й розумного пристосування до потреб кожного, хто перебуває в закладі освіти або на його території:

- рівність і доступність у використанні;
- гнучкість використання;
- простота та інтуїтивно зрозуміле використання;
- легке сприйняття інформації та її доступність;
- терпимість до помилок;
- мінімізація фізичних зусиль;
- наявність необхідного розміру та простору для доступу та використання.

Одним з важливих принципів універсального дизайну є **доступність** – архітектурна, транспортна, інформаційна, зокрема доступність інформаційно-комунікаційних технологій і систем, інших освітніх послуг (стаття 9 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю).

Основою архітектурної доступності закладу вищої освіти є погодження його територій, будівель, споруд і приміщень з вимогами державних будівельних норм, стандартів і правил. Якщо наявні будівлі та приміщення закладу вищої освіти неможливо повністю пристосувати до потреб осіб з інвалідністю, здійснюється їхнє розумне пристосування з урахуванням принципів універсального дизайну.

Шляхами реалізації доступності (фізичної / архітектурної та інформаційної) є:

- доступність прилеглої території до будівлі закладу освіти (шляхи руху, зона паркування транспорту);
- безбар'єрний вхід (входи, виходи, сходи, пандуси);
- безперешкодний рух у приміщеннях (коридори, ліфти, підймачі, позначення, піктограми);
- пристосування приміщень (шляхів руху, загальних і санітарних приміщень, рекреаційних зон);
- вільна навігація (орієнтування) в закладі вищої освіти та на прилеглий території;
- можливість вільно отримувати інформацію про заклад вищої освіти й освітні послуги, що надаються, у різних форматах (збільшений шрифт, шрифт Брайля, електронний формат тощо);
- застосування в освітньому процесі найбільш прийнятних для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами методів і способів спілкування, зокрема української жестової мови, шрифту Брайля;
- забезпечення необхідними навчально-методичними матеріалами та інформаційно-комунікаційними технологіями для організації освітнього процесу;
- забезпечення необхідними спеціальними засобами корекції психофізичного розвитку згідно з типовим переліком, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України 23 квітня 2018 року № 414, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 11 травня 2018 року за № 582/32034.

Доступність освітньої діяльності має забезпечуватися, зокрема, шляхом її адаптації до потреб і можливостей учасників:

- зміни характеру подання навчального матеріалу без зміни змісту або складності навчального завдання;
- зміни умов виконання завдання;
- зміни методів і способів навчання.

Іншими механізмами забезпечення доступності можуть бути: пристосування темпу навчання, альтернативні формати представлення навчальних матеріалів, використання альтернативних до встановлених офіційно шляхів і засобів комунікації, щоб забезпечити можливість повторення, користування додатковими матеріалами, роз'яснення тощо. Можливість і доцільність такої адаптації визначає заклад вищої освіти.

Плануванню створення інклюзивного освітнього середовища в закладі вищої освіти має передувати визначення показників і критеріїв, що характеризують стан освітнього середовища в закладі (рівень інклюзивності), розроблення методики моніторингу стану, збір та аналіз відповідної інформації, формулювання відповідних рекомендацій. Важливим завданням, що сприятиме плануванню відповідних заходів, є періодичне проведення моніторингу щодо виявлення потреб учасників освітнього процесу (здобувачів і працівників закладу вищої освіти, а також осіб, що отримують освітні й інші послуги в університеті).

Залежно від отриманих результатів має бути запланована діяльність, спрямована, зокрема, на:

- корекцію організації освітнього процесу (графік, форми, формат);
- підтримку міждисциплінарного підходу, широке запровадження індивідуальних освітніх траєкторій як реалізацію завдання щодо врахування потреб і можливостей кожного учасника освітнього процесу;
- забезпечення гнучкості освітніх програм, урізноманітнення навчальних методик, урахування потреб здобувачів освіти, їхніх особливостей щодо опанування матеріалу (особливостей сприйняття, засвоєння та відтворення інформації);
- зміну методів, методик і підходів до навчання;
- забезпечення гнучкості адміністрування, пошук ефективних управлінських рішень;
- відповідну підготовку науково-педагогічних, педагогічних працівників, адміністрації закладу вищої освіти для розуміння шляхів і необхідності кращого інтегрування нових освітніх методик, допоміжних технологій у практику та щоденне функціонування закладу вищої освіти;
- надання підтримки всім учасникам освітнього процесу.

Загалом має йтися про формування нової філософії закладу освіти, освітнього процесу й середовища, що враховують потреби всіх учасників.

Дотримання підходів студентоцентрованого навчання є основою організації освітнього процесу в контексті створення інклюзивного освітнього середовища.

Для реалізації закладом вищої освіти визначених завдань щодо створення інклюзивного освітнього середовища, організації інклюзивного освітнього процесу з урахуванням потреб і можливостей здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами, забезпечення їм доступу до якісної вищої освіти з урахуванням обмежень життєдіяльності може запроваджуватися спеціальний супровід. Зокрема, наказом керівника в межах наявної штатної чисельності може створюватися спеціальний підрозділ підтримки здобувачів освіти з особливими освітніми потребами (центр, відділ тощо).

До роботи такого підрозділу можуть залучатися інші фахівці закладу вищої освіти, здобувачі освіти на волонтерських або договірних засадах залежно від поставлених завдань і роботи.

Завданнями такого підрозділу є:

- взаємодія зі структурними підрозділами закладу вищої освіти для організації освітнього процесу й забезпечення супроводу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами;
- участь у розробленні індивідуального навчального плану здобувача освіти з особливими освітніми потребами, моніторинг його виконання та корегування у разі потреби;
- організація підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, соціальних працівників і волонтерів, щоб забезпечити їхню готовність до роботи зі здобувачами освіти з особливими освітніми потребами;
- консультування й надання методичної допомоги науково-педагогічним працівникам закладу вищої освіти щодо організації освітнього процесу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами;
- інформаційно-просвітницька діяльність з формування толерантного ставлення до здобувачів освіти з особливими освітніми потребами;
- організація взаємодії з закладами соціального захисту населення, громадськими об'єднаннями для провадження волонтерської діяльності, спрямованої на підтримку здобувачів освіти з особливими освітніми потребами.

Спеціальний супровід (підтримка) може передбачати:

- допомогу учасникам освітнього процесу в організації навчання, написання й моніторинг виконання індивідуального навчального плану здобувача освіти з особливими освітніми потребами, організацію індивідуальних консультацій тощо (навчально-організаційний супровід);
- надання психологічної та педагогічної допомоги здобувачам освіти з особливими освітніми потребами під час освітнього процесу (психолого-педагогічний (психолого-андрагогічний) супровід);
- створення умов для соціальної та соціально-побутової підтримки здобувачів освіти з особливими освітніми потребами, зокрема надання інформації та допомоги у влаштуванні в гуртожиток, отриманні технічних засобів реабілітації, організації волонтерської допомоги для підтримки таких здобувачів освіти (соціальний супровід).

Щоб створити належні умови для забезпечення спеціального супроводу (підтримки), заклади вищої освіти можуть обладнувати приміщення для консультацій психолога, відпочинку, особистої гігієни, медичного обслуговування; зали для занять з лікувальної фізкультури тощо.

Учасники освітнього процесу мають стати носіями філософії створення інклюзивного освітнього середовища в закладі вищої освіти.

Залучення педагогічних, науково-педагогічних працівників та інших учасників освітнього процесу до реалізації завдань, пов'язаних зі створенням інклюзивного освітнього середовища, спеціального супроводу (підтримки) має забезпечуватися відповідною підготовкою до такої діяльності.

Передусім така підготовка передбачає системне підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників закладу вищої освіти з питань роботи в інклюзивному освітньому середовищі, упровадження особистісно орієнтованих та інноваційних освітніх технологій, створення адаптованого навчально-методичного забезпечення, сприятливого психологічного мікроклімату в інклюзивному середовищі, встановлення толерантних взаємовідносин між усіма учасниками освітнього процесу тощо.

Бажаємо успішного впровадження безбар'єрності в освіті!

Нехай кожен крок на цьому шляху допомагає створювати доступне, інклюзивне та комфортне середовище для всіх учасників освітнього процесу. Ваші зусилля мають велике значення для побудови суспільства, де кожен має рівні можливості для навчання і розвитку.

